

GRUNDLAGD 1876 AV C. G. ESTLANDER

2022

ISSN 0015-248X (print)
ISSN 2670-2541 (online)

KULTUR EKONOMI POLITIK

Redaktion

Hanna Lindberg
Ansvarig chefredaktör
Emil Kaukonen
Redaktionssekreterare

Redaktionsråd

Pia Maria Ahlbäck
Martina Björklund
Mats Börjesson
Nina Kivinen
Else-Britt Kjellqvist
Bengt Kristensson Ugglå
Tage Kurtén
Kristina Malmio
Sverker Sörlin
Ulrika Wolf-Knuts

Utgivare

Föreningen Granskaren r.f. Åbo
Ordförande Pekka Kettunen
Jutta Ahlbeck
Eva Costiander-Huldén
Carina Gräsbeck
Margrét Halldórsdóttir
Jonas Lagerström
Hanna Lindberg

Formgivning

Oy Graaf Ab

Tryckning

Oy Nordprint Ab

Kontakt

Redaktionen: finsktid@abo.fi
Prenumerationer: pren-finsktid@abo.fi

Mer om oss

www.finsktidskrift.fi
Instruktioner för skribenter:
www.finsktidskrift.fi/medverka/for-skribenter/
Om prenumerationer: www.finsktidskrift.fi/prenumerera/

Bidragsgivare

Svenska Litteratursällskapet i Finland, Svenska Kulturfonden,
Föreningen Konstsamfundet, Stiftelsen Emilie och Rudolf
Gesellius fond för filantropiska och kulturella ändamål,
William Thuring's Stiftelse, Kommerserådet Otto A. Malms
Donationsfond, Waldemar von Frenckells stiftelse

Innehåll 5/2022

<i>Chefredaktör Hanna Lindberg</i> Förändringar och paradigmskiften	5
--	---

Kollegialt granskade artiklar

 <i>Olli Lagerspetz & Kirsti Suolinna</i> Westermarck och Malinowski – vänskap och konkurrens under ett vetenskapligt paradigmskifte	7
 <i>Stefan Kula, Gunilla Eklund & Annette Kronholm</i> Kodknäckaren – gymnasiestudenters syn på ett genrepedagogiskt läromedel och dess betydelse för välmående och studieframgång	35

Essäer

<i>Anna Nygren</i> ”Alfabetiskt ordnad eller på annat sätt ordnad enligt mina associationskedjor ”. Om en autistisk poetik som del av estetiken i Monika Fagerholms <i>DIVA</i>	61
<i>Panu Petteri Höglund</i> Seosamh Mac Grianna – den gäliska traditionens trumslagare	73

Granskaren

<i>Otso Kortekangas</i> Underifrån och inifrån om samernas historia i Finland	83
<i>Christoffer Holm</i> En förbättrad eller förlorad framtid med fossilfritt?	86
<i>Lennart J. Lundqvist</i> Vad hade hänt om arresteringen av kungen hade misslyckats? Om kontrafaktisk analys	89
<i>Anna-Stina Hägglund</i> Bland konstiga mirakel och helgon. Levd religion i de medeltida kanonisationsprocesserna	92

Förändringar och paradigmskiften

Då jag ser över bidragen till höstens första nummer av *Finsk Tidskrift* slås jag av att alla på något sätt tacklar frågor om paradigmskiften, förändring eller nytänk. Egentligen är detta inte förvånande. All analys av samhälle och kultur exponerar någon form av förändring och utveckling, eller försöker se på kända fenomen ur nya perspektiv. De fyra artiklarna och essäerna visar dock alla hur förändring, utveckling och skiften kan se ut på olika sätt eller tolkas av skribenten på dynamiska vis.

Numrets första kollegialt granskade artikel behandlar mest tydligt skiften och förändring. Olli Lagerspetz och Kirsti Suolinna analyserar i sin artikel relationen mellan socialantropologerna Edvard Westermarck och Bronislaw Malinowski under mellankrigstiden utgående från deras vetenskapliga produktion samt personliga korrespondens. Genom fokus på både person och vetenskap synliggör Lagerspetz och Suolinna hur skiftet från Westermarcks komparativa metod till Malinowskis funktionalistiska skola tog sig uttryck.

I numrets andra kollegialt granskade artikel läggs fokus på gymnasieutbildning och förändrade arbetsmetoder inom gymnasieutbildningen. Stefan Kula, Gunilla Eklund och Annette Kronholm analyserar gymnasieutbildningens reception av studieverktyget Kodknäckaren. Verktöget, som utgår från ett genrepedagogiskt tankesätt och som utvecklats av ett lärarkollegium vid ett finlands-svenskt gymnasium, har som syfte att höja läs- och skrivkunnskap samt hjälpa studerande i lässtrategier och uppgiftslösning. Kula,

Eklund och Kronholm studerar därmed hur genrepedagogiken implementeras och mottas i praktiken.

I Anna Nygrens essä får läsaren stifta bekantskap med autistisk poetik och neuroqueer läsning. Med Monika Fagerholms roman *DIVA* som exempel visar Nygren möjligheterna som öppnas för en annan sorts läsning av den berömda romanen då texten läses neuroqueert. Nygren påpekar att denna form av läsning inte handlar om att diagnostisera eller patologisera Fagerholm eller hennes romankaraktärer, utan om en lässtil som lägger fokus på exempelvis upprepningar, ordlekar och mutism i romanen.

I numrets avslutande essä spårar Panu Petteri Höglund de litterära influenserna som påverkade Seosamh Mac Grianna, en av gäliska Irlands främsta författare. Mac Grianna kom från en familj av författare och muntliga historieberättare, och förde själv vidare den litterära traditionen genom romaner, noveller, essäer och översättningar. Höglund visar på den spänning som fanns mellan det engelska och iriska språket samt mellan modernitet och tradition vid tiden som Mac Grianna var verksam.

Med detta gedigna nummer önskar vi våra läsare en fin höst!

Hanna Lindberg

Raseborg, 12.9.2022

Kollegialt granskade artiklar

☒ Westermarck och Malinowski – vänskap och konkurrens under ett vetenskapligt paradigmskifte

---

Olli Lagerspetz & Kirsti Suolinna

Introduktion

I den här artikeln vill vi belysa relationen mellan två av socialantropologins jättar: Edvard Westermarck (1862–1939) och Bronisław Malinowski (1884–1942) – lärare och elev, senare kolleger i London. Antropologin genomgick under mellankrigstiden ett viktigt paradigmskifte från evolutionism till funktionalism. Malinowski spelade här samtidigt två roller. Han uppträdde dels som en vetenskaplig utmanare i kontrast mot den mer konservative Westermarck, dels betecknade han sig själv som Westermarcks lärjunge. Brevväxlingen mellan de två forskarna vittnar om vänskap. Ett vetenskapligt paradigmskifte är ett resultat av många aktörer, deras samverkan och motsättningar. Personliga och vetenskapliga

relationer, inklusive konkurrens inom Malinowskis egen generation, ingår här i en dynamisk blandning.

Finländaren Edvard Westermarck är internationellt känd som en pionjär i den tidiga socialantropologin. Hans forskning omfattade tre centrala teman, som kulminerade i digra översiktswolymer: äktenskapets historia (sammanfattad i verket *The History of Human Marriage*, 1891, ny upplaga i tre delar 1921), moralens uppkomst och utveckling (*The Origin and Development of the Moral Ideas I–II*, 1906–1908) samt den folkliga religionen i Marocko (*Ritual and Belief in Morocco I–II*, 1926).

Westermarck anslöt sig teoretiskt till det som kallades evolutionismen eller den komparativa metoden. Forskningsobjektet för denna typ av ”klassisk” antropologi var i princip hela mänskligheten. Man skulle spåra ursprunget till mänskliga kulturyttringar och följa deras utveckling genom tiderna. Metoden var huvudsakligen arkivstudier, med historiska dokument och samtida rese-skildringar som källor. Olika kulturfaser skulle jämföras, och samtida ursprungsfolk eller ”vildar” i kolonierna ansågs representera mänsklighetens tidigaste utvecklingsstadier. Det centrala namnet på området var engelsmannen Sir James George Frazer (1854–1941), känd för sitt stort upplagda verk *The Golden Bough* (1906–1915).

Socialantropologin var en ny vetenskap som ännu sökte sina institutionella former. Utbyggnaden av samhällsvetenskaperna vid *London School of Economics* (LSE) var en milstolpe i utvecklingen (Dahrendorf 1995). Westermarck anställdes där 1904 för att föreläsa i ”sociologi”. Under hans lärargärning som deltidsanställd professor (1907–1930) blev de flesta ledande socialantropologer i Storbritannien och det brittiska samväldet hans elever. Westermarck bidrog med sin undervisning och sitt exempel till att skapa de forskningspraktiker som ännu är tongivande på området. Hit hör kravet att en socialantropolog ska tillbringa en längre tid i det undersökta samhället och lära sig de lokala språken. Forskaren skulle komma in i samhället via ett nätverk av lokala informanter. Westermarck knöt själv sina första kontakter i Marocko år 1898. Världskriget innebar en paus. Westermarck återvände år 1923 och bodde sedan regelbundet i Tanger en del av året fram till sin död 1939.

Ämnets teoretiska utveckling gick dock vidare. Malinowskis ”nya” eller ”funktionalistiska” antropologi innebar en brytning med den klassiska skolan. Man skulle inte längre välja ut ett allmänmänskligt fenomen (familjen, magiska föreställningar, religion osv.) och rekonstruera dess historia. I stället skulle man fokusera på ett individuellt samhälle och studera det i dess samtid. Näringsstruktur, familj, religion, konst och teknologi hängde alla ihop och bidrog till samhällets unika livsform.

Malinowski tyckte allmänt om att presentera sig som en forskare som helt saknade föregångare, en bild som eftervärlden i stort sett har anammat – till den grad att, som David Shankland skämtsamt säger (2014b, 19), de vanliga presentationerna brukar dela upp ämnets historia i två faser: AM och PM, *ante Malinowski* och *post Malinowski*. Men Malinowski har så sent som 1937 beskrivit Westermarck som den ”to whose personal teaching and to whose work I owe more than to any other scientific influence” (Malinowski 1937, citeras i Firth 1960, 5).

Polacken Malinowski, som kom in 1910 som outsider i den brittiska vetenskapsvärlden, lyckades göra en inbrytning tack vare sin välfungerande relation med Westermarck. Westermarcks stöd var viktigt för Malinowski, såväl karriärmässigt som emotionellt. År 1914 åkte Malinowski ut på en längre forskningsresa i Melanesien – en resa som lade grunden för hans senare framgång. Världskriget kom emellan, och Malinowski återvände till England först år 1920. Återigen kunde han räkna med stöd från sin forna lärofader.

Malinowskis vetenskapliga genombrott kom 1922 med hans *Argonauts of the Western Pacific*, den första större frukten av hans forskningsresa. Han var en stigande stjärna medan Westermarcks sol redan nått sin middagshöjd. Westermarck hade nyss publicerat sin nya upplaga av *The History of Human Marriage* i ett försök att stöda sina tidigare resultat med nya data. Efter det var Westermarck alltmer inriktad på sin fältforskning i Marocko.

Vi vill här ställa två frågor. För det första: hur hållbar är den absoluta gränsen mellan Westermarcks ”klassiska” och Malinowskis ”nya” antropologi med tanke på att Malinowski samtidigt var Westermarcks lärjunge? Vår andra fråga är hur de två forskarna hanterade sin kombinerade vänskaps- och konkurrensrelation.

Det har hävdats att ingen lärdomshistorisk forskning ännu existerar om Westermarcks intellektuella förhållande till Malinowski (Pietikäinen & Pipatti 2021, 32, 139). Det är en sanning med modifikation. Michael W. Youngs grundliga Malinowskibiografi (2004) kartlägger deras tidiga personliga kontakter i största möjliga detalj, men stannar tyvärr vid år 1920. Ett kapitel av den planerade fortsatta biografien är tillgängligt och täcker höstterminen 1924 (Young 2017). Lagerspetz och Suolinna (2014, 61–68) beskriver också Westermarcks och Malinowskis relation. När det gäller intellektuellt inflytande i snävare mening finns ett begränsat, men ökande material. Knut Pipping (1976) och Raymond Firth (1981) diskuterar de båda antropologerna som utvecklare av fältforskningsmetoder. Ihanus (2014) kartlägger i detalj Westermarcks och Malinowskis reaktioner på sexologi och psykoanalys. David Shankland har nyligen i flera artiklar (2014a, 2014b, 2019, 2022) sökt göra rättvisa åt Westermarcks inflytande såväl på Malinowski som på den brittiska antropologin i stort. Men det är sant att ämnet förtjänar mer uppmärksamhet än det hittills fått. Vi fokuserar här på Westermarcks och Malinowskis personliga relation – den intellektuella såväl som den emotionella – under en pågående vetenskaplig förändring.

Den viktigaste primärkällan för denna artikel är Westermarcks brevväxling med Malinowski. Åbo Akademis Westermarcksamlingar omfattar inalles 28 brev och kort från Malinowski. De täcker åren 1911–1914 och, med en paus under Malinowskis fältresa, 1920–1936. De viktigaste arkiven av Malinowskis efterlämnade papper finns i universitetsbiblioteken vid Yale (Yale: BM) och LSE (LSE: BM). Vi har haft tillgång till Westermarcks brev till Malinowski vid Yale, sex stycken mellan 1926 och 1936. Vi har även använt oss av Malinowskis anteckningar vid LSE (LSE: BM).

Vi går kronologiskt fram så att den personhistoriska framställningen varvas med en presentation av samtida metodologiska och teoretiska utmaningar som de två forskarna fick ta ställning till.

Westermarck och Malinowski: de första åren

Bronisław Malinowski kom till LSE våren 1910, troligen på uppmaning av Alfred Cort Haddon (1855–1940), en antropolog i Cambridge med kontakter till LSE (Young 2004, 168). Malinowski hade redan år 1908 disputerat i vetenskapsfilosofi i Kraków, då under österrikiskt styre, men registrerades vid LSE som ”external student”. Det fanns tydligen osäkerhet om vad hans österrikiska examen var värd.

Westermarcks stöd var centralt under dessa inledande år. Malinowski skickade honom år 1911 ett tackbrev för hans hjälp med att få ett stipendium, men framför allt för hans emotionella stöd: ”You know I appreciate your kindness for me – and not only for such big & important things like this, but especially for your general kindness to me. I am always very grateful indeed” (Malinowski till Westermarck 14.9.1911, ÅAB: EW). Han återkommer tio år senare för att tacka Westermarck för hans hjälp ”when I was quite alone & unbefriended in London” (18.7.1921, ÅAB: EW).

Malinowski och Westermarck tycks genast ha fattat tycke för varandra (Young 2004, 173, 176). ”Mali” var något av en lustigkurre, en mänsklig egenskap som Westermarck i allmänhet tycks ha uppskattat. Westermarck som, enligt en student på 1920-talet, för egen del ”inte avslöjade något tecken på humor”, uppskattade alltid Malinowskis skämt (Montague 1982, 65). En svårtolkad uppgift från senare tid finns i ett brev av Margaret Gardiner, som berättar om hur Malinowski sprang runt i huset för att få en kyss av en gästande ung holländska, och gav en kollega instruktioner om ”how to acquire a native mistress” (Gardiner till Pipping, 18.3.1976, ÅAB: KP). Raymond Firth beskriver i sin minnesteckning (Firth 1960: 1–2) Malinowski som en fångslande personlighet. Han var lojal mot vänner och senare mot studerande, men kunde vara elak mot människor han irriterade sig på. Anna-Mi Borenius, född Runeberg, minns i en intervju år 1970:

He [Malinowski] was against self-importance and reacted at once if people puffed themselves up – he did not suffer fools gladly – he could be cruel in order to be funny. He did quarrel with certain people. She [Borenius] thinks he felt the English were childish, naive, didn't have wider viewpoint (this applies more to the early days before first war).

(Madame Borenius, interview with Helena Burke, 4th November 1970, LSE: BM, MALINOWSKI/37/17.)

Anna-Mi Borenius beskrev i samma intervju en festmiddag – troligen Westermarcks femtioårskalas i London – där Malinowski hade hållit ett tal på ett påhittat språk, övertygande och kryddat med lämpliga gester (se även Malinowski till Westermarck 30.1.1923, ÅAB: EW). Hennes man, den finländske konsthistorikern Tancred Borenius kom hem från festen: "Tancred came home from that dinner and said that he had met the most witty and intelligent man he had ever seen and insisted that we immediately invite him to one of our evenings" (Madame Borenius, LSE: MB).

Malinowski bidrog hösten 1912 till Westermarcks festskrift till femtioårsdagen. Kapitlet var hans första större bidrag till antropologin. Texten handlade om de ekonomiska aspekterna av den australiensiska *intichiumaceremonin* (Malinowski 1912). Denna ceremoni hade blivit en brännpunkt för socialantropologernas uppmärksamhet. Den centrala informationskällan var W. B. Spencers och F. J. Gillens bok (1899) om den centralaustralieniska totemismen, särskilt bland Arunta. Malinowski såg dock på temat ur ett nytt perspektiv. Han noterade att *intichiuma* krävde omfattande förberedelser med intensivt arbete, inklusive matransonering och arbetsfördelning som i övrigt inte förekom i samhället. Denna typ av magi hade med andra ord direkt relevans för stammens ekonomi, helt oberoende av magins idéinnehåll eller dess hållbarhet som världssyn.

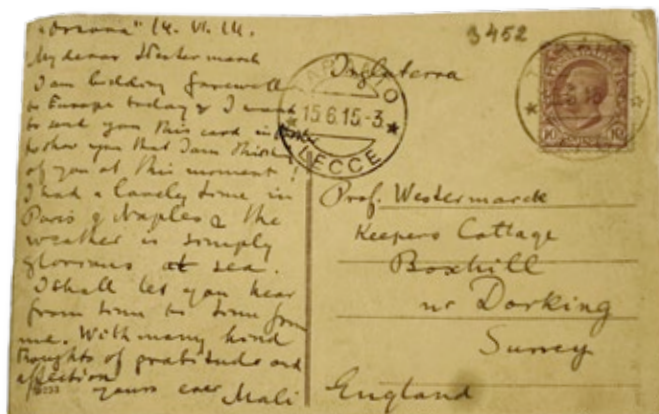
Essän, som publicerades innan Malinowski hade gått ut på sin första fältforskningsresa, visade redan några av de typiska dragen i Malinowskis mogna arbeten. Författaren ville inte spekulera om ceremonins ursprung eller dess spridning. Han föreslog ett slags funktionell analys (utan att använda termen). Effekterna på arbetsfördelningen och ekonomin är naturligtvis centrala teman för den funktionalistiska antropologin. Malinowski gjorde likadana observationer tio år senare i sin bok *Argonauts of the Western Pacific*

(1922a). Det rituella utbytet av gåvor i Melanesien, känt som *kula*, krävde omfattande förberedelser och fungerade som en förenande länk mellan olika öar.

Malinowskis första engelska bok, *The Family among the Australian Aborigines*, kom ut 1913 på LSE:s förlag, med hjälp av Westermarcks rekommendation för bokens finansiering (White till Westermarck 5.1.1912, ÅAB: EW). I sitt brev till Westermarck (31.1.1912, ÅAB: EW) dryftade Malinowski problem med att lansera den nya bokserien. Det skulle vara en ”plåga” att inkludera kollegan L. T. Hobhouse och hans ”anhang” i serien. Efter mindre än två år av samvaro fattade Malinowski och Westermarck tillsammans beslut bakom ryggen på Westermarcks kollega. När boken väl var färdig skrev Westermarck (1913) en uppmuntrande recension. Malinowski svarade både med ett brev (10.4.1914, ÅAB: EW) och senare med att själv recensera Westermarcks böcker (Malinowski 1922b, 1927a).

Malinowski åkte ut på sin fältresa till Melanesien år 1914. Återigen var Haddon initiativtagare, tillsammans med kollegerna Marett och Seligman, som också hjälpte till med finansieringen (Young 2004, 245–246). Tanken var att han skulle komplettera informationen från deras tidigare expedition med data från närbelägna områden. ”Malis” sista vykort från Europa var en kärleksfull hälsning till Westermarck (14.6.1914, ÅAB: EW): ”I am bidding farewell to Europe today & I want to send you this card in order

Bronisław Malinowskis vykort till Edvard Westermarck precis innan han lämnade Europa för en längre fältresa till Melanesien via Australien år 1914. Källa: AAB: EW.

to show you that I am thinking of you at this moment! [...] With many kind thoughts of gratitude and affection”.

Vistelsen i Söderhavsöarna blev längre än väntat. Malinowskis ursprungliga plan var att delta i en konferens i Australien. Han kom dock tillbaka till England först våren 1920. Kriget kan ha spelat in (se dock Kuper 1973, 12), men han hade i varje fall redan tänkt stanna i Melanesien en längre tid (Malinowski till Westermarck 23.12.1913, ÅAB: EW). Hemresan till England sköts upp ytterligare på grund av sjukdom och Malinowskis uppvaktning av sin tillkommande hustru Elsie Masson i Australien. ”Mali” hade lovat skriva från Melanesien, men inga brev till Westermarck finns i samlingarna – han kanske inte skrev eller så nådde breven aldrig fram. Westermarck och Malinowski återknöt kontakten 1920 efter en paus på flera år.

1920-talet: Westermarck och den ökande kritiken

Tjugotalet innebar en omställning av antropologins frågeställningar och metoder. Malinowski var pådrivande, medan Westermarck tvingades in i en försvarsposition. Kritiken mot Westermarcks

teoretiska ramverk kom från tre håll: (1) förespråkare för den territorialt begränsade monografin som den bästa formen för antropologisk forskning; (2) funktionalismen; och (3) psykoanalysen. Westermarcks svar på den första utmaningen var att gå med på den och väsentligt bidra till den, även om han höll fast vid idealet om en komparativ syntes som den slutliga målsättningen. Westermarcks reaktioner på de två andra utmaningarna, i synnerhet den freudianska, präglades av polemik och avstånd.

Den första punkten, idén att antropologin behöver fördjupning genom studier av enskilda samhällen, vann terräng när egentliga fältstudier började bli tillgängliga. A. C. Haddon hörde till dem som tidigt reste denna synpunkt, dock utan att specifikt kritisera Westermarck. Haddon, som från början var biolog, hade gjort försök att etablera antropologin som läroämne i Cambridge, men lyckades inte vinna full förståelse vid sitt universitet (Leach 1983, 5–6). Med Cambridge som bas organiserade han 1898 den multidisciplinära Torres Straitexpeditionen för att kartlägga kulturen i Torres Straitöarna mellan Australien och Nya Guinea (Rouse 1998). Expeditionsmedlemmarna gjorde inte enbart intervjuer och samlade artefakter, utan de genomförde anatomiska och psykologiska mätningar, skapade dokument med den nyuppfunna kinematografen och återskapade ceremonier som den lokala kristna församlingen hade förbjudit. Haddon och Westermarck hade täta kontakter. En annan expeditionsmedlem, C. G. Seligman (1873–1940), kom senare till LSE och blev en kollega till Westermarck och Malinowski.

Erfarenheten från Torres Strait präglade Haddons syn på antropologins uppgift. Hans önskan hade varit en totalkartering av en kultur som tycktes vara på väg att försvinna. I sitt brev till Westermarck år 1908 gav Haddon en summering av vad som behövdes – geografiskt begränsade, men intensiva studier. Intensivstudier kontrasteras med slumpmässigt hopkomna reseberättelser. Haddon underlåter att nämna att just sådana lösryckta observationer hade varit Westermarcks huvudsakliga data för *The History of Human Marriage* och *The Origin and Development of the Moral Ideas*:

The time has passed when students were satisfied with general accounts of native races made by the passing traveller or the untrained

and frequently unsympathetic observer. Our watchword must now be 'the intensive study of limited areas'. We require to know all the conditions of existence of a given people, – how the environment affects them; how they react on it. But above all we need an accurate and exhaustive study of the psychology, sociology and religion of the people studied.

(Haddon till Westermarck 20.7.1908, ÅAB: EW.)

Brevet är en kopia av Haddons rekommendation för stipendier för Westermarcks två finländska elever, Rafael Karsten (1879–1956) och Gunnar Landtman (1878–1940). I detta skede hade Westermarck redan tillbringat flera år i Marocko och hade full förståelse för intensiva lokalstudier. Han uppmanade sina elever att ge sig ut på fältresor, med sikte på det slags monografier som Haddon hade efterlyst.

Insikten kom gradvis. Westermarck tycks först ha varit osäker på vad hans främsta uppgift skulle bli i Marocko. När han i början av 1899 reste från Tanger till Tetuan hade han med sig sju mulåsnor som skulle bära hans papper och nästan hela hans filosofiska boksamling (Westermarck till Lagerborg 27.1.1899, ÅAB: RL) – inklusive Frazers *The Golden Bough*, barmhärtigtvis bara upplagan från 1890 på två volymer och inte den slutliga med alla tolv banden (Westermarck 2014 [1936], 196). Hans intresse gällde inte specifikt Marocko, utan moralen och religionen som sådana. Senare lärde han sig se religionen i Marocko som ett forskningstema som kunde stå på egna ben.

Westermarck var tidigt medveten om behovet att lära sig de lokala språken. Helsingforskollegan Fridolf Gustafsson rentav varnar sin vän för överdrivna "lingvistiska biutflykter" (7.II.1901, ÅAB: EW). Också Malinowski betonar vikten av obehindrad kommunikation med lokalbefolkningen, medan Haddons team hade varit hänvisat till pidginengelska och tolkar. Pipping frågar sig om inte Malinowski fick sin insikt från Westermarck (Pipping 1976, 37; se även Firth 1981, 123 och Shankland 2022, 135–136).

I sina memoarer medger Westermarck att han ser den komparativa metodens nackdelar, också utan påminnelser från andra (Westermarck 1927, 404). Storskaliga synteser kräver att författaren behärskar ett stort material. Den huvudsakliga risken var att de svepande jämförelserna kunde kapa av de enskilda observationerna

”från sitt organiska sammanhang” (1927, 402). Westermarcks lösning var att fältforskare skulle skapa monografier som sedan skulle bli underlag för en syntes.

Westermarcks attityd till *funktionalismen* var inte fullt så nådig. Den första inflytelserika kritiken av hans komparativa grepp kom i Émile Durkheims anmälan av *The Origin and Development of the Moral Ideas* år 1907. Durkheim och hans funktionalism förblev också senare en nagel i ögat på Westermarck. Durkheim skrev:

Varje gång han [Westermarck] gör ett påstående citerar han exempel från de mest varierande samhällen. Han sysslar framför allt med att skapa en anhopning av fakta [...]. [H]an hänvisar i en snabb och stökig följd till aleuterna, folken på Guldkusten, i Madagaskar, Kina, Grekland osv. [...] Inte ens en kritik av dokumenten är möjlig: de kommer till oss från så många olika händer att de helt enkelt måste tas emot som de bjuds.

(Durkheim 1907, 385, egen översättning.)

Durkheims avståndstagande från Westermarcks etnografiska bärplockning är samtidigt ett försvar för hans eget forskningsprogram. Durkheim tyckte att socialt beteende skulle förklaras genom att se hur det bidrar till samhällslivet som helhet: dess funktion i det slags arbetsfördelning eller solidaritetsform som kännetecknar samhället i fråga. Socialt skulle förklaras med socialt, var Durkheims bärande princip.

Westermarcks första respons till funktionalismen var att avfärda den som en lokal fransk besynnerlighet. Han påpekade ständigt att Durkheim generaliserade från ett kient faktaunderlag. Durkheims (1912) teori om religionens funktion i samhället byggde nästan helt på bara ett exempel, den centralaustraliensiska totemismen (Westermarck 2014 [1936], 195). I Finland hade Rolf Lagerborg (1874–1959), Westermarcks elev och vän, tidigt intresserat sig för Durkheim (se Lagerborg 1953). På 1920-talet började också engelsmän ta funktionalismen på allvar. En brittisk antropolog som efter första världskriget medvetet utvecklade Durkheims idéer var A. F. Radcliffe-Brown (1881–1955). Men också Malinowski började så småningom på egen hand utveckla funktionalismen.

Nu blev Westermarck tvungen att retirera en smula. Marcel Mauss, Durkheims systerson och den franska funktionalismens

dåvarande ledare, besökte The University of London (där LSE ingick som en del) år 1928. Westermarck, som hälsade gästen välkommen i en plenarföreläsning, presterade i varje fall en läpparnas bekännelse till att den ”engelska” och ”franska” sociologin (med andra ord den komparativa metoden och funktionalismen) kunde lära sig av varandra i en ömsesidig anda av ”*entente cordiale*” (Lagerborg 1953, 19–20; Westermarck till Lagerborg 28.8.1928, ÅAB: RL).

Med *freudianismen* kunde Westermarck aldrig sträcka sig till det slags halvhjärtade *détente* som han lyckades uppnå med den franska skolan. Också Sigmund Freud hade uppmärksammat den centralaustraliansiska totemismen, som han i likhet med Durkheim såg som prototypen för ”vår egen” (européernas) tidiga utveckling (Freud 1946 [1912–13], 3). Det antropologiska källmaterialet för Freuds *Totem und Tabu* gick tillbaka på en originell tolkning av klassiska komparativa texter (se närmare Ihanus 2014, 29–31). Den mänskliga kulturens början låg i införandet av tabubestämmelser, och deras tidigaste form handlade om förbud mot incestuösa relationer. Freuds teori innebar ett angrepp på Westermarck, eftersom den baserade sig på antagandet om ett ursprungligt incestbegär. Westermarcks välkända teori hade ju förklarat samma förbud med att tanken på incestuösa relationer naturligt väcker motvilja. De flesta människor hyser en genetiskt betingad ovilja mot sexuella relationer med människor de har vuxit upp tillsammans med. Motviljan aktiveras under uppväxttiden.

Westermarck ansåg att Freuds teori var spekulativ och förvirrad. I sitt brev till vännen Lagerborg avfärdar han dess ”vidunderligheter” (17.6.1929, ÅAB: RL). Det var utan tvekan en emotionell börda för honom att se hur både Lagerborg och Malinowski visade intresse för psykoanalysen. Westermarck skriver senare med lättnad i ett brev till Lagerborg (10.5.1934, ÅAB: RL) att Malinowskis ”Freudianism” bara ”var en kortvarig flirt”. I själva verket fortsatte Malinowski följa med den psykoanalytiska debatten – han tog senare till och med kontakt med Freud (Ihanus 2014, 28–29).

Kontakten förnyas

Malinowskis läge var prekärt då han våren 1920 återvände till England med en gravid hustru. De bodde först hos Seligmans i Oxford. C. G. Seligman hade varit viktig för Malinowski under de första åren vid LSE. Han hade också bidragit med råd om fältforskningspraktik. I ett brev från Melanesien hade Malinowski kallat honom sin ”äldre bror” – *kakagu* på det lokala språket (Firth 1960, 5). Nu hade Malinowski inga pengar och led av dålig hälsa. Den blev inte nödvändigtvis bättre av varierande huskurer. Också hustrun Elsie var sjuk och blev slutligen invalidiserad före sin tidiga död. De bodde långa tider i Sydeuropa eller skilda från varandra då Elsie inte vågade utsätta sig för det brittiska klimatet (Young 2017, 17).

Däremot hade Malinowski nu manuskriptmaterial som skulle bli underlag för flera böcker. Ett brev (Malinowski till Westermarck 5.9.1920, ÅAB: EW) visar att Malinowski och Westermarck planerade att ge ut boken om *kula* (som blev *The Argonauts*) i Åbo Akademis serie. Den slutliga utgivaren blev Routledge, som naturligtvis smällde högre. En introduktion av den berömde Frazer kunde uppåtdas. Haddon skrev genast en berömmande recension i *Nature* (1922).

Malinowski skrev och påminde Westermarck om deras gamla vänskap. Kriget har förstört många relationer, men de två är fortfarande eniga om ”nästan allt”:

I am very conservative in my friendships & I value yours very highly for many reasons, not the [sic] least because our scientific & general ideas & aims are very much in harmony. The war has spoilt & destroyed [sic] many things & many personal relationships. But as we two have as similar ideas & feelings about almost everything, why should we be brought one inch apart?

(18.7.1921, ÅAB: EW.)

Bland de gemensamma idéerna fanns fientligheten mot religion. Malinowski klagar på sin hälsa och tillägger: ”God is a bloody bastard – unfortunately he doesn’t [sic] exist, so that all our blasphemies are in vain!” (Malinowski till Westermarck 5.5.1923, ÅAB: EW). Westermarck var känd som en aktiv motståndare

till den lutherska kyrkan. Malinowski hade inte samma engagemang, men han förstod att religionsfrågan hade genomslagskraft för just Westermarck. Malinowski återkommer ofta till temat om deras vetenskapliga enighet. År 1926 kallar han sig "a 'young' & unworthy adept of the 'old' school (Frazer, Westermarck etc.)" (Malinowski till Westermarck 1.1.1926, ÅAB: EW).

Westermarck nämner Malinowski i sina memoarer endast en gång. "Polacken Bronislaw Malinowski – numera en berömd antropolog och min högt värderade kollega" räknas upp bland gästerna i Westermarcks hem i Boxhill på 1910-talet (Westermarck 1927, 336). En konventionell memoar – och Westermarcks bok faller förvisso inom denna genre – fokuserar ju typiskt på bekantskaper från författarens egen eller en tidigare generation. Westermarck är över lag sparsam med att kommentera personliga relationer. Hans brev visar däremot att de varma känslorna var ömsesidiga. Westermarck tolkar Malinowskis berömmande recension av *Ritual and Belief in Morocco* (Malinowski 1927a) i ljuset av deras vänskap:

I can assure you that it gave me immense joy, and I should be glad if my books deserved even half the praise you bestow on them. We cannot help that our judgments are more or less influenced by our emotions. So I have to thank you both for what you have said and for what you feel.

(Westermarck till Malinowski 5.2.1928, Yale: BM.)

Året 1922 och den närmast följande tiden markerade början på Malinowskis vetenskapliga berömmelse. Kollegernas (Westermarck och Seligman) gemensamma ansträngningar försäkrade honom en position först som lektor (1922) och senare *reader* (äldre lektor eller biträdande professor, 1923) och professor (1927) vid LSE. Han började sin undervisning hösten 1924 (Young 2017, 6). Ett brev från 1924 visar att Seligman i själva verket i all tysthet hade stött Malinowski genom att återbetala en större del av sin lön till LSE så att pengarna kunde gå till denne (Beveridge till Seligman 7.7.1924, cit. Shankland 2019, 144; se även White till Westermarck 1.8.1923; Malinowski till Westermarck 22.6.23, ÅAB: EW). *Argonauts* (1922) fick en uppföljning med *Sex and Repression in Savage Society* (1927b) och *The Sexual Life of Savages in North-Western Melanesia* (1929, tredje upplaga 1932). Malinowski fortsatte att utveckla sin

teoretiska position. 1932 var han redan beredd att hävda sig som den egentliga upphovsmannen till den funktionalistiska skolan i antropologi (1932, xxix–xxxi).

Med sin nyvunna ställning kunde Malinowski ta en ny titt på gamla lojaliteter. Raymond Firth konstaterar att Malinowski i sina tidigare verk ofta gav Seligman ett erkännande, att de stod ”nära” varandra, men att de senare ”växte ifrån varandra”, enligt Firth på grund av oenigheter om antropologins uppgifter (Firth 1960, 5). Man kan också tänka sig att Malinowski ville sudda ut sin intellektuella skuld till föregångarna. Kollegan Haddon skriver till Westermarck (13.II.1929, ÅAB: EW) att enbart tre antropologer (etnologer) verkar existera i Malinowskis föreläsningar: Malinowski själv, A. Radcliffe-Brown och tysken Richard Thurnwald. Haddon hade tidigt stött Malinowski och introducerade honom för brittiska antropologer, men det uppstod ingen nära relation; Malinowskis temperament var ”för svårt” för Haddon (Rouse 1998, 71–72).

Malinowski var vid denna tid en karismatisk ledare som väckte starka känslor, men som också kunde uppfattas som manipulativ (Dahrendorf 1995, 249). ”Allt vad Malinowski rörde vid bar personlighetens stämpel”, tyckte Ragnar Numelin i sin *Fältforskare och kammarlärde* (1947, 198), en översikt av socialantropologins centralgestalter. Rafael Karsten hörde till dem som inte lät sig imponeras. Han skrev till Numelin:

Min uppfattning om Malinowski måste jag nog vidhålla. M var en intelligent man, men det fanns hos honom något av bluff och effektsökeri – måhända sammanhängande med hans slaviska härkomst – som jag icke sympatiserade med. Och han generaliserar och teoretiserar i sina arbeten alldeles för mycket. Varför skulle man t.ex. kalla ett arbete Crime and Custom in Savage Society när man endast talar om trobrianderna.

(28.7.1947, ÅAB: RN.)

Som fältarbetare trädde Malinowski själv fram i sina texter i ett ”romantisierande” ljus (Shankland 2022, 136). Malinowskis kollega och elev (och samtidigt Westermarcks elev) E. E. Evans-Pritchard beskrev *The Argonauts* som en sociologisk roman à la Zola och Malinowski själv som ”a futile thinker”. Evans-Pritchard hörde

inte till Malinowskis favoriter och han sökte sig bort från LSE (se Morton 2007). Men också han fick medge att de flesta antropologer med senare lärarbefattningar i Storbritannien och Samväldet hade varit Malinowskis elever (Evans-Pritchard 1981, 197–200; Dahrendorf 1995, 246–247).

Westermarck och Malinowski fortsatte att tillsammans dryfta sina relationer med kolleger. Malinowski uppmanade Westermarck i ett brev 1924 att lägga sin röst på ”beundraren” Morris Ginsberg när en *reader* i sociologi skulle anställas:

For the School of Sociology to which I as your pupil, follower, admirer belong, it would be nothing short of a disaster if Ginsberg were not appointed reader. He admires your work immensely.

(10.6.1924, ÅAB: EW.)

Malinowski ber år 1927 Westermarck rekommendera doktoranden Hortense Powdermaker för ett stipendium (8.1.1927, 14.3.1927, ÅAB: EW). Han vädjar nu till en gemensam världsåskådning. Alla tre är ateister: ”I regard her as a research worker of exceptional ability, a very good application & very pleasant manner with a Weltanschauung eventually pagan & philosophic” (8.1.1927, ÅAB: EW).

Malinowski och Westermarck diskuterade även Westermarck-eleven Rafael Karsten, ett svårare fall ur Westermarcks synpunkt (Malinowski till Westermarck, 1.1.1926, ÅAB: EW). Relationen med Karsten blev ansträngd i samband med publiceringen av dennes stora verk *The Civilization of the South American Indians* (1926). Där blev Westermarcks och Karstens vetenskapliga motsättningar synliga (se närmare Lagerspetz & Suolinna 2014, 60–61).

De gemensamma seminarierna på 1920-talet

Westermarck njöt av samarbetet med Malinowski i London. Han skulle sitta på dennes seminarier i rollen av studerande, och Malinowski skulle återgälda tjänsten. ”You are inspiring all of us”, tyckte Westermarck (Westermarck till Malinowski 5.2.1928, Yale: BM). Den gemensamma kursen avslutades med en utsökt middag,

där donatorn White stod för fiolerna (Lagerborg 1951, 141–142). Många av deltagarna skulle senare bli välkända vetenskapliga auktoriteter (Montagu 1982, 65). Westermarck uppmuntrade sina finländska elever att besöka institutionen vid LSE. Han nämnde i ett brev till Lagerborg flera deltagare från Finland (Rafael Karsten, Cid Tallqvist och Julio Reuter) under sommarterminen 1929:

Mina seminarier ha särskilt tillfredsställt mig. Vi behandlade frågor rörande familj, äktenskaps- och könsförhållanden av olika slag. Första föredraget hölls av Malinowski; som hela tiden stod mig troget bi.

(17.6.1929, ÅAB: RL.)

Hilma Granqvist skrev till Helena Westermarck:

Jag är glad att vara i tillfälle att få delta i hans [EW:s] seminarieövningar. Genom att i dem delta icke blott unga studenter utan även längre hunna samt riktigt kunniga som t.ex. prof. Malinowski, få de ett helt annat värde än hemma hos oss, där det var professor som instruerade sina elever. Prof. Westermarck, som har varit mycket vänlig och älskvärd sade genast att han ville göra mig bekant med ovannämnde prof. Malinowsky [sic]. ”Får Ni också honom på Er sida, skulle Ni ha en mycket större auktoritet att stöda Er på” yttrade prof. Westermarck.

(16.5.1929, ÅAB: HW.)

Citatet är rätt informativt. Det visar för det första att Granqvist deltog i sessionerna – vilket Westermarck glömmer att nämna i sitt brev, medan namnen på manliga deltagare får plats. För det andra vittnar det om Westermarcks uppskattning av Malinowski trots deras teoretiska skillnader. För det tredje ser vi Westermarck uppmuntra en ung forskare med ett originellt grepp. För Granqvist innebar hennes nya koncentration på lokalsamhället (en by i Palestina) på bekostnad av bredare jämförelser tyvärr samtidigt att hon brände broarna till sin handledare Landtman (Suolinna 2000).

På seminarierna blev både de franska influenserna och psykoanalysen så småningom aktuella när Malinowski tog över ledarrollen. Någon öppen konflikt mellan de två lärarna uppstod aldrig tack vare Malinowskis medvetna respekt för Westermarck.

Anteckningar från seminariet 1929 tycks inte vara i behåll, men LSE:s arkiv bevarar Malinowskis disposition från det föregående

året ("Notes on the Origin of Incest and Exogamy", LSE: BM, MALINOWSKI /18/9). Temat också för detta seminarium var familjen och sexualiteten. Frågan för sessionen 30.5.1928 gällde incestförbudets ursprung.

Malinowski presenterar Westermarcks teori, som går ut på att förbudet mot incest grundas på naturlig aversion. Han ger Westermarck rätt i att förbudet normalt inte uppfattas som en *begränsning*.

That such law not is a burden, important. I do not regard it as a burden that I cannot homosex. or marry my grandmother.

("Notes ...", LSE: BM.)

Malinowski söker incestförbudets "ursprung" i familjedynamiken. Frågan behandlas vidare i en anteckning fäst med ett gem vid föregående pappersark ("Last Lecture on Social Anthropology", LSE: BM, MALINOWSKI /18/9). Förhållandet mellan föräldrar och barn är svårt som det är, men om incest kom in i bilden skulle varje familj urarta till en fullständig "bordell".

Resonemanget är detsamma som Malinowski presenterar i sin då färskta bok *Sex and Repression in a Savage Society* (1927b, 244–252). Relationen mellan föräldrar och barn kännetecknas av beroende, respekt och underordnande, medan relationen mellan syskon innebär skydd och samarbete ("Last Lecture ...", LSE: BM). Ömsesidigt försvar och intimitet blir omöjliga i en miljö där sexuell rivalitet är förhärskande. Incest måste vara förbjudet i varje samhälle på grund av det enkla faktum att människor, till skillnad från andra djur, fortsätter att leva med sina föräldrar också efter att de nått sexuell mognad. Incest skulle skapa känslomässigt kaos och våldsamt ombytta roller vid en tidpunkt – puberteten – då familjen är avgörande för individens socialisering (Malinowski 1927b, 251).

Malinowskis förklaring till incestförbudet skiljer sig från Westermarcks då han inte är nöjd med enbart den biologiska evolutionen som den ultimata förklaringsgrunden. Malinowski är dock *enig* med Westermarck i att förklaringen måste sökas i människans biologiska och psykologiska villkor. Här markerar han ett avstånd till Durkheim ("Notes ...", LSE: BM). Durkheim, säger han, förklarar incestförbudet som en följd av "rädslan att kränka totemdjuret". Men han slår inte fast någon relation mellan detta

och någon annan social institution. Regeln för funktionell analys måste enligt Malinowski vara att ett förbud hänger ihop med ett bredare kulturellt schema:

All such rules as prohibition of incest hang together, form an organically coordinated scheme. Hence a rule wh[ich] appears arbitrary, [does so because it is] not associated with the workings of an institution, not explained, not placed within the scheme of culture. [...] Functional explanations really aim at a full description (grasping) knowledge of cultural phenomena & at an understanding of their connections.

(”Notes ...”, LSE: BM.)

Förklaring är med andra ord varken mer eller mindre än en fullständig *beskrivning*. När fenomenets *plats* i kulturen är klar har man också förklarat det. Ett vidare exempel ges i form av en kritik av Frazers syn på magi. Frazer härleder magins ursprung ur en inledande, ”stiftande akt” (*legislative act*). Men en sådan inledande handling förklarar inte vilket bidrag magi *i nutiden* gör till kulturen.

”Function” as ”survival value” as ’origins’. – In this, only in this sense can I use term origins.

(”Notes ...”, LSE: BM.)

1930-talet: begreppen kvarleva och ursprung

Westermarck pensionerades från LSE år 1930 och från Åbo Akademi 1932. Han var medveten om att hans arbeten började se gammalmodiga ut. I ett brev till Malinowski (26.8.1926, Yale: BM) uttryckte han förhoppningen att de ska överleva honom åtminstone i några år ”before sinking into oblivion”. På trettioåret ville han tydligen säkra sitt intellektuella arv genom samlande teoretiska presentationer. Under dessa år tillkom det moralfilosofiska *Ethical Relativity* (1932), *Three Essays on Sex and Marriage* (1934) och, viktigast i detta sammanhang, föreläsningen ”Methods in Social Anthropology” (2014 [1936]).

Three Essays on Sex and Marriage (1934) innehöll Westermarcks svar på Freuds incestteori. Den längsta essän i *Three Essays* är dock hans försvar mot Robert Briffault (1874–1948). Briffaults frontalangrepp på Westermarck (1927) hade återupplivat den gamla idén om ett ursprungligt matriarkat och ifrågasatt Westermarcks faktauppgifter i *The History of Human Marriage*. Där stod Westermarck och Malinowski på samma sida. I ett brev till Malinowski 1933 erkänner Westermarck att Freud ändå är ”ärlig” medan han avfärdar Briffault som en lättviktare och svindlare (17.5.1933, LSE: BM, cit. Ihanus 1990, 299 n177, 293 n88). Malinowski håller med i sitt svarsbrev (11.6.1933, LSE: BM, cit. Ihanus 1990, 293–294 n88).

Westermarck gav hösten 1936 sin sista större föreläsning, ”Methods in Social Anthropology”, för *Royal Anthropological Institute* i London. Han stämde träff med Malinowski föregående sommar för att diskutera föreläsningstemat och låna litteratur (Westermarck till Malinowski 2.4.1936, Yale: BM). Vi läser i tackbrevet:

I thank you very much for lending me the books, which I found useful for my forthcoming lecture. Not less useful was the long talk I had with you. It was a treat indeed to see you again.

(Westermarck till Malinowski 16.6.1936, Yale: BM; jfr Malinowski till Westermarck 19.6.1936, ÅAB: EW.)

Westermarck använde detta prestigemättade tillfälle, *Huxley Memorial Lecture*, för att positionera sig gentemot de viktigaste teoretiska strömningarna. Han ville inte öppet ta avstånd från sina föregångare, men föreläsningen innehåller markeringar som på avgörande sätt skiljer honom från den klassiska evolutionismen.

Westermarck reste frågan hur begreppet *ursprung* skulle tolkas i socialantropologin. En möjlighet var att söka samhällsinstitutionernas ursprung i *historiska* processer där de spritt sig från ett samhälle till ett annat (Westermarck 2014 [1936], 192). Ritualer kunde tolkas som ”kvarlevor” (*survivals*) från ett tidigare sammanhang, där de kan ha haft ett annat idéinnehåll. Westermarck uppmanade till försiktighet om dokumentation saknades. Också freudianismens stora metodologiska felgrepp var dess spekulativa användning av idén om kvarlevor. Psykoanalytiker tolkade traditioner och kulthandlingar okritiskt som spår från en avlägsen

förhistoria, nu förträngd, där incest hade varit allmänt förekommande (Westermarck 2014 [1936], 190). Gentemot detta hävdade Westermarck att antropologin visst undersöker samhällsinstitutionernas ursprung, men främst i betydelsen av deras ”orsaker” (*causes*). Med detta menade Westermarck identifierbara psykologiska behov och tendenser i nutiden (ibid., 191, 196).

Westermarck noterar igen den viktigaste invändningen mot den komparativa metoden: att den riskerar att presentera data utanför deras ”organiska sammanhang” (Westermarck 2014 [1936], 193). För att undvika misstaget behöver man kompletterande monografier om specifika samhällen. Westermarck hänvisar till Malinowski, vars forskargrepp, som Malinowski kallar ”functional”, är ingenting mindre än ”indispensable”. Westermarck beskriver här också sin egen Marockoforskning. Hans samling av marockanska ordspråk hade inte enbart presenterat ordspråken, utan också deras roll i samtalssituationer och deras ”funktionella aspekt” (ibid., 200). Ordspråk fungerade bland annat som sätt att på ett hövligt vis uttrycka obehagliga sanningar och avstyra konflikter.

Westermarck levererar kritik mot funktionalismen, i synnerhet dess ogrundade generaliseringar. Han tar enbart sikte på Durkheim och Radcliffe-Brown, medan Malinowski får idel beröm (Westermarck 2014 [1936], 193, 194, 201). Durkheims spekulativa grepp kontrasteras mot Malinowskis omsorgsfulla fältarbete. Det fanns också en avgörande skillnad mellan Malinowskis ”funktionella” arbetssätt och Durkheims och Radcliffe-Browns (struktur) funktionalism. De senare identifierade det funktionella med *samhällets* behov av stabilitet i strukturerna. Malinowski hade däremot, i likhet med Westermarck, sökt förklaringar i kulturens växelverkan med *individernas* biologiska och emotionella grundbehov – av näring, reproduktion, husrum och trygghet. De är det mänskliga livets villkor som varje kultur på ett eller annat sätt måste komma till rätta med (Shankland 2022, 136).

Westermarck, Malinowski och
samhällets ”organiska sammanhang”

Socialantropologins historieskrivning har visat förkärlek för ett narrativ som betonar ämnets revolution och nystart med Malinowski (Shankland 2022, 142). Då placeras Westermarck entydigt i den ”klassiska”, viktorianska evolutionismen som dess sista stora representant (Lévi-Strauss 1982 [1945]; Pipping 1984). Tolkningen grundar sig mest på en läsning av de omfattande, tidiga verk (Westermarck 1891, 1906–1908) som gjorde honom berömd. Intrycket av Westermarcks främmandskap för nyare antropologisk forskning får ironiskt nog en förstärkning med de synligaste nutida försöken att ’rehabilitera’ honom utanför socialantropologin, nämligen presentationer av honom som en tidig sociobiolog eller evolutionspsykolog (för en kritik av Westermarck ur det perspektivet se Cofnas 2020). De tar nästan enbart fasta på Westermarcks incestteori och grundar sig därför starkt på *The History of Human Marriage*, hans första bok som saknar varje anknytning till fältarbete.

Antropologin genomgick utan tvekan ett paradigmskifte mellan Frazer och Malinowski, men rollfördelningen bör nyanseras.

(1) Paradigmskiftet var framför allt ett perspektivbyte. Betoningen flyttades bort från stort upplagda komparationer i riktning mot enskilda, geografiskt avgränsade samhällen. Man skulle redogöra för sociala fenomen i deras eget ”organiska sammanhang”. Själva formatet riktar forskarens fokus på ett naturligt sätt till samhällets interna dynamik – behovet av åtminstone någon typ av funktionellt betraktelsesätt kan rentav ses som inbyggt i fältforskningspraktikerna. Även Westermarck deltog i denna omställning. Som fältforskare måste han ses som en inspiration för Malinowski, inte som en exponent för den ”klassiska” skolans skrivbordsantropologi. Däremot fanns det en skillnad i hur de rapporterade sitt arbete. Westermarck ordnade ännu sina fynd tematiskt, på samma sätt som den tidigare generationen. Malinowski var mer explicit om kopplingarna mellan samhällslivets olika aspekter.

(2) Westermarcks tolkning av begreppet *ursprung* skiljde sig redan från början från den klassiska skolans och närmade sig det som Malinowski senare skulle täcka med uttrycket *funktion*. Westermarck använde visserligen ordet ’ursprung’ också i dess

Frazerska betydelse av 'ett tidigare (för)historiskt skede', men den viktigare betydelsen ur Westermarcks synpunkt var det mänskliga beteendets psykologiska bakgrund i närvarande stund. Shankland påpekar att just denna koppling till mänskliga grundbehov var ett element som gick vidare i Malinowskis tänkande, men inte i funktionalismens utveckling efter Malinowski. Den följande forskargenerationen anknöt i stället till Durkheims krav att det sociala måste förklaras med det sociala (Shankland 2019, 59–60).

(3) En central del av Westermarcks teoretiska tänkande handlar om hur de psykologiska och biologiska impulserna länkas till samhällsutvecklingen via *institutioner*. Westermarcks moralteori, presenterad i *The Origin and Development of the Moral Ideas* (1906–1908) är väsentligen en teori om hur instinktiva tendenser institutionaliseras i form av lag, sedvänja och religion (Stroup 1982). När Malinowski år 1932 beskriver sin teoretiska position hävdar han på ett liknande sätt att "[t]he satisfaction of biological needs implies and develops a system of derivative requirements" (1932, xxxvi). Släktskapssystemet och det sexuella livet innebär växelverkan mellan natur och människa via institutioner (1932, xx). Inspirationen verkar komma direkt ur Westermarcks föreläsningsserie med temat "Social Institutions" 1910, en kurs som Malinowski åhörde under sin första termin vid LSE (LSE Calendar 1910–11: 190–191, cit. Young 2004, 172; Shankland 2019, 59).

Westermarck och Malinowski hörde förvisso till olika forskargenerationer. Men de lärde sig av varandra. Brevväxlingen vittnar om ett kontinuerligt idéutbyte. De gemensamma seminarierna var viktiga för båda två. Samarbetet vilade på en så stark grund att oenigheter inte blev konflikter.¹

---

¹ Tack till Åbo Akademiens bibliotek, LSE Library och Yale University Library samt de anonyma granskarna vid *Finsk Tidskrift*. Detta arbete har fått understöd av Europeiska Unionens *Horizon 2020 research and innovation programme under the Marie Skłodowska-Curie grant agreement No. 101026669 (project WC-CULT)*.

Litteratur

- Briffault, Robert (1927): *The Mothers: A Study of the Origins of Sentiments and Institutions I–III*. London: George Allen & Unwin.
- Cofnas, Nathan (2020): "Are moral norms rooted in instincts? The sibling incest taboo as a case study", *Biology & Philosophy* 35(47). <https://doi.org/10.1007/s10539-020-09764-0>.
- Dahrendorf, Ralf (1995): *LSE: A History of London School of Economics and Political Science 1895–1995*. Oxford: Oxford University Press.
- Durkheim, Émile (1907): [Recension av] "Edward Westermarck, The Origin and Development of the Moral Ideas", *L'Année sociologique* 10, s. 383–395. <https://www.jstor.org/stable/27882994>
- Durkheim, Émile (1912): *Les formes élémentaires de la vie religieuse: le système totémique en Australie*. Paris: Alcan.
- Evans-Pritchard, Sir Edward (1981): *A History of Anthropological Thought*. New York: Basic Books.
- Firth, Raymond (1960): "Introduction: Malinowski as Scientist and as Man", *Man and Culture: An Evaluation of the Work of Bronislaw Malinowski*, red. Raymond Firth. London: Routledge & Kegan Paul, s. 1–14.
- Firth, Raymond (1981): "Bronislaw Malinowski", *Totems and Teachers: Perspectives on the History of Anthropology*, red. S. Silverman. New York: Columbia University Press, s. 101–140.
- Frazer, James G. (1906–1915): *The Golden Bough*, 3. upplagan. London: Macmillan & Co.
- Freud, Sigmund (1946 [1912–13]): *Totem and Taboo*. New York: Vintage Books.
- Haddon, Alfred Cort (1922): "Ceremonial Exchange" [recension av Malinowski, *Argonauts of the Western Pacific*], *Nature* 110, s. 472–474.
- Ihanus, Juhani (1990): *Kadonmeet alkuperät. Edvard Westermarckin sosiopsykologinen ajattelu*. Helsingfors: Kirjayhtymä.
- Ihanus, Juhani (2014): "Westermarck, Malinowski and the 'Wild things': at the Interface between Anthropology, Sexology and Psychoanalysis", *Evolution, Human Behaviour and Morality: The Legacy of Westermarck*, red. Olli Lagerspetz, Jan Antfolk, Ylva Gustafsson & Camilla Kronqvist. London: Routledge, s. 22–39.

- Karsten, Rafael (1926): *The Civilization of the South American Indians, with Special Reference to Magic and Religion; with a Preface by Edward Westermarck*. London: Routledge.
- Kuper, Adam (1973): *Anthropology and Anthropologists: The British School 1922–1972*. London: Alan Lane.
- Lagerborg, Rolf (1951): *Edvard Westermarck och verken från hans verkstad under hans tolv sista år 1927–1939*. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Lagerborg, Rolf (1953): "The Essence of Morals: Fifty Years of Rivalry between French and English Sociology", *Transactions of the Westermarck Society vol. II*. Köpenhamn: Ejnar Munksgaard, s. 9–25.
- Lagerspetz, Olli & Suolinna, Kirsti (2014): *Edward Westermarck: Intellectual Networks, Philosophy and Social Anthropology*. Helsingfors: The Finnish Society of Sciences and Letters.
- Leach, Edmund R. (1983): "Glimpses of the Unmentionable in the History of British Social Anthropology", *Annual Review of Anthropology* 13, s. 1–23.
- Lévi-Strauss, Claude (1982 [1946]): "The Work of Edward Westermarck", *Edward Westermarck: Essays on his Life and Works*, red. Timothy Stroup. Acta Philosophica Fennica 34. Helsingfors: Akademiska bokhandeln, s. 181–194.
- Malinowski, Bronisław (1912): "The Economic Aspect of the Intichiuma Ceremonies", *Festskrift tillegnad Edvard Westermarck den 20 november 1912*, red. Ola Castrén, Yrjö Hirn, Rolf Lagerborg & Axel Wallensköld. Helsingfors: J. Simelii arvingars boktryckeri, s. 81–108.
- Malinowski, Bronisław (1913): *The Family among the Australian Aborigines*. London: The University of London Press.
- Malinowski, Bronisław (1922a): *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea. With a Preface by Sir James George Frazer, F.B.A, F.R.S*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Malinowski, Bronisław (1922b): "Sexual Life and Marriage among Primitive Mankind" [Recension av Westermarck, *The History of Human Marriage*], *Nature* 109, s. 126–130.

- Malinowski, Bronisław (1927a): "Anthropology of the Westernmost Orient" [Recension av Westermarck, *Ritual and Belief in Morocco*], *Nature* 110, s. 867–868.
- Malinowski, Bronisław (1927b): *Sex and Repression in Savage Society*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Malinowski, Bronisław (1932): *The Sexual Life of Savages in North-Western Melanesia*. 3. upplagan. London: George Routledge & Sons, Ltd.
- Malinowski, Bronisław (1937): "Foreword", *Coming Into Being among the Australian Aborigines: A Study of the Procreative Beliefs of the Native Tribes of Australia*, red. Ashley Montagu. London: Routledge: xix–xxxv.
- Montagu, Ashley (1982): "Edward Westermarck: Recollections of an Old Student in Young Age", *Edward Westermarck: Essays on his Life and Works*, red. Timothy Stroup. Acta Philosophica Fennica 34. Helsingfors: Akademiska bokhandeln, s. 63–70.
- Morton, Christopher (2007): "Evans-Pritchard and Malinowski: The Roots of a Complex Relationship", *History of Anthropology Newsletter* 34(2), s. 10–16.
- Numelin, Ragnar (1947): *Fältforskare och kammarlärde*. Helsingfors: Söderström & Co.
- Pietikäinen, Petteri & Pipatti, Otto (2021): "Inledning", *Moral, evolution och samhälle. Edvard Westermarck och hans närmaste krets*, red. Otto Pipatti & Petteri Pietikäinen. Helsingfors & Stockholm: SLS/Appell, s. 9–37.
- Pipping, Knut (1976): "Learning to Speak 'Savage' Tongues", *Wright and Wrong. Mini-Essays in Honour of Georg Henrik von Wright*. Åbo: Publications of the Group in Logic and Methodology of Real Finland 3, s. 28–41.
- Pipping, Knut (1984): "Who Reads Westermarck Today?", *The British Journal of Sociology* 35(3), s. 315–332. <https://www.jstor.org/stable/590969>
- Rouse, Sandra (1998): "Expedition and Institution: A. C. Haddon and Anthropology at Cambridge", *Cambridge and the Torres Strait. Centenary Essays on the 1898 Anthropological Expedition*, red. Anita Herle & Sandra Rouse. Cambridge: Cambridge University Press, s. 50–76.

- Shankland, David (2014a): "Introduction. Westermarck: A Missing Link", *Westermarck*, red. David Shankland. Canon Pyon: Sean Kingston Publishing, s. 1–15.
- Shankland, David (2014b): "Westermarck, Anthropology and the Royal Anthropological Institute", *Westermarck*, red. David Shankland. Canon Pyon: Sean Kingston Publishing, s. 19–27.
- Shankland, David (2019): "Social Anthropology and its History", *Zeitschrift für Ethnologie* 144, s. 51–76.
- Shankland, David (2022): "Edward Westermarck, a Master Ethnographer, and His Monograph *Ritual and Belief in Morocco* (1926)", *Ethnographers Before Malinowski: Pioneers of Anthropological Fieldwork, 1870–1922*, red. Frederico Delgado Rosa & Han F. Vermeulen. Oxford: Berghahn Books, s. 117–149.
- Spencer, Sir Baldwin & Gillen, Francis James (1899): *Native Tribes of Central Australia*. London: Macmillan.
- Stroup, Timothy (1982): *Westermarck's Ethics*. Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut 76. Åbo: Åbo Akademi.
- Suolinna, Kirsti (2000): "Hilma Granqvist: A Scholar of the Westermarck School in Its Decline", *Acta Sociologica* 43, s. 317–323.
- Westermarck, Edward (1891): *The History of Human Marriage*. London: Macmillan.
- Westermarck, Edward (1906, 1908): *The Origin and Development of Moral Ideas I–II*. London: Macmillan.
- Westermarck, Edward (1913): [Recension av Malinowski, *The Family among the Australian Aborigines*], *Folk-Lore* 24, s. 406–408.
- Westermarck, Edward (1921): *The History of Human Marriage I–III* [reviderad upplaga]. London: Macmillan.
- Westermarck, Edward (1926a): *Ritual and Belief in Morocco*. London: Macmillan.
- Westermarck, Edward (1926b): "Introductory Note", *The Civilization of the South American Indians*, av Rafael Karsten. London: Macmillan, s. v–xii.
- Westermarck, Edvard (1927): *Minnen ur mitt liv*. Helsingfors: Söderström.
- Westermarck, Edward (1930): *Wit and Wisdom in Morocco: A collection of Native Proverbs*. London: Macmillan.

- Westermarck, Edward (1932): *Ethical Relativity*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd.
- Westermarck, Edward (1934): *Three Essays on Sex and Marriage*. London: Macmillan.
- Westermarck, Edward (2014 [1936]): "Methods in Social Anthropology", *Westermarck*, red. David Shankland. Canon Pyon: Sean Kingston Publishing, s. 178–207.
- Young, Michael W. (2004): *Malinowski: Odyssey of an Anthropologist, 1884–1920*. New Haven: Yale University Press.
- Young, Michael W. (2017): "Teaching at the LSE: Michaelmas 1924". <https://blogs.lse.ac.uk/lsehistory/files/2017/06> [hämtat 30.8.2022].

Arkivmaterial

- (LSE: BM), Bronislaw Malinowski Papers, LSE Library: MALINOWSKI/18/9 Biological I (Malinowski's Notes on the origins of incest and exogamy which refer to Westermarck's seminar 30th May 1928; 'Last Lecture on Social Anthropology'); MALINOWSKI/37/17 (Correspondence c1970-1972).
- (Yale: BM), Letters from Edward Westermarck to Bronislaw Malinowski, Yale University Library, MS 19, Series I, Box 8 Folder 644.
- (ÅAB: EW), Edvard Westermarcks samling, Åbo Akademi, Handskriftsavdelningen.
- (ÅAB: HW), Helena Westermarcks samling, Åbo Akademi, Handskriftsavdelningen.
- (ÅAB: KP), Knut Pippings samling, Åbo Akademi, Handskrifts-avdelningen.
- Margaret Gardiners brev till Knut Pipping 13.3.1976, Box 4, Folder 2. (Avsändarens namn kan identifieras från sammanhanget.)
- (ÅAB: RL), Rolf Lagerborgs samling, Åbo Akademi, Handskrifts-avdelningen.
- (ÅAB: RN), Ragnar Numelins samling, Åbo Akademi, Handskriftsavdelningen.

📖 Kodknäckaren – gymnasiestuderandes syn på ett genrepedagogiskt läromedel och dess betydelse för välmående och studieframgång

---

Stefan Kula, Gunilla Eklund & Annette Kronholm

Introduktion och bakgrund

Den finländska gymnasieutbildningen har under det senaste decenniet genomgått många förändringar och med *Grunderna för gymnasiets läroplan 2019* (hädanefter GLP 2021) inleddes en omfattande förnyelse av utbildningen. Utifrån GLP 2021 togs de kommunalt utarbetade läroplanerna för gymnasierna i bruk från och med 1.8 2021 (Utbildningsstyrelsen, 2019). Studentexamen är en del av utbildningssystemets kvalitetssäkring och våren 2019 genomfördes alla examensproven digitalt (Studentexamensnämnden, u.å.). Enligt GLP 2021 är lärandet ett resultat av den studerandes aktiva och målinriktade arbete. Lärandet är mångfasetterat och knutet till den aktivitet, situation och kultur där det försiggår, medan läraren blir alltmer en handledare som ger konstruktiv respons. I gymnasiet ska studerande handledas att upptäcka samband mellan begrepp, vetenskapsområden och kunskaper för att i olika situationer sedan kunna tillämpa det hen lärt sig (Utbildningsstyrelsen, 2019). Den nya läroplanen (GLP 2021) lyfter tydligt fram språkets

betydelse för lärande och kommunikation samt för identitetsskapande och integrering i samhället. Varje läroämne har ett eget sätt att använda språket, ett eget begreppssystem och egna specifika texter. I ett språkmedvetet gymnasium utvecklar den studerande flerspråkighet, vilket syftar på hur språket används inom olika vetenskapliga discipliner, inom modersmålet och dess språkliga varianter såsom dialekter, samt inom övriga språk på varierande nivå. I gymnasiet är varje lärare också lärare i multilitteracitet och i språket inom den vetenskapliga disciplin som läroämnet grundar sig på (Utbildningsstyrelsen, 2019).

Studerandes språkliga utmaningar i gymnasiet var utgångspunkten för utvecklandet av läromedlet Kodknäckaren som är i fokus för denna studie. Lärarkollegiet, som bestod av 17 personer, vid det gymnasium som medverkar i denna undersökning, genomgick en drygt tioårig (2013-) kompetensutvecklande process, vilket resulterade i uppkomsten av Kodknäckaren. Syftet med läromedlet Kodknäckaren är att bistå studerande att använda effektiva lässtrategier, uppnå en kritisk läs- och skrivkunnighet beträffande texters kontextuella villkor och hjälpa dem att strategiskt utföra uppgifter. En gemensam utgångspunkt i gymnasiets kompetensutvecklande process var lärarnas ambition att tala samma språk om texter och ge samstämmiga och genremedvetna textkrav inför skrivuppgifter (Blossing & Wennergren 2019; Lindqvist 2019). Således baserar sig läromedlet på ett genrepdagagogiskt synsätt (Rose & Martin 2013).

Syftet med denna studie är att beskriva, analysera och tolka studerandes erfarenheter av och uppfattningar om genrepdagagogikens tillämpning i form av läromedlet Kodknäckaren i ett gymnasium i Svenskfinland. När genrepdagagogiken används i ett finländskt gymnasium kan den förlora vissa ursprungliga egenskaper och samtidigt anta nya beroende på lokala förutsättningar, med andra ord rekontextualiseras genrepdagagogiken när den rör sig från ett sammanhang till ett annat (Bernstein 2000; Fairclough 2010). Med denna studie vill vi granska hur genrepdagagogiken tar form i en lokal pedagogisk praktik, nämligen i ett gymnasium i Svenskfinland, och på så sätt ge ett kunskapsbidrag.

Genrepedagogiken utvecklades i Australien på 1980–1990-talen med avsikt att skapa en undervisning som ska ge alla studerande större möjlighet att nå skolframgång. Enligt genrepedagogerna främjar medvetenheten om hur språket fungerar på olika sätt i olika kontexter språkinläringen och lärandet (Gibbons 2013a; Johansson & Sandell Ring 2019; Kuyumcu 2013b). Enligt Vygotskijs sociokulturella teori om lärande är interaktionen ett centralt begrepp där dialogen uppmuntras och lärandet sker i samspel med andra (Gibbons 2013b; Hedeboe & Polias 2008; Johansson & Sandell Ring 2019). Språket har en social och kommunikativ roll som utvecklas till en personlig och intellektuell funktion (Vygotskij 2001). Halliday (1978) utvecklade en teori om språk som grundar sig på den systematiska funktionella lingvistik och utgår från språket som en meningsskapande social konstruktion. De sociala och kulturella kontexter som individen vistas i är avgörande för hur individens språk utvecklas (Halliday 2004). Bernsteins utbildningssociologiska teori har också varit av grundläggande betydelse för genrepedagogikens framväxt, och dess ställningstagande för en synlig pedagogik med klassutjämnande anspråk som söker tydliggöra principer för att förvärva och förmedla ämneskunskaper (Martin 2009; Martin & Rose 2005; Rose & Martin 2012).

Martin och Rothery (1986) har utvecklat en genrepedagogisk modell som kallas för cirkelmodellen. Gibbons (2013b) tolkar cirkelmodellen som ett arbete av texter som delas in i fyra faser (se även Hedeboe & Polias 2008). I den första fasen byggs den gemensamma kunskapsbasen upp inom området. Läraren får reda på studerandenas förförståelse och tillsammans utvecklas meningsskapande kunskaper om området, varefter man formulerar ett tydligt syfte och uppnåbara mål. I den andra fasen undersöker studerandena hur modelltexter är uppbyggda och deras specifika genredrag. Utifrån samtal upptäcks olika mönster och ett gemensamt språk skapas, ett metaspråk. I den tredje fasen skapas en gemensam textkonstruktion. Det sker utbyten av kunskaper i samtalen och med en tydlig stöttning arbetar studerandena på en hög kognitiv nivå. I den fjärde fasen ska studerandena framställa

en självständig textkonstruktion utifrån sina erfarna kunskaper med hjälp av respons och feedback.

Genrepedagogikens målsättning är att göra språkinläringen explicit genom höga förväntningar, tydliga kriterier och kontinuerlig stöttning från läraren. Detta är en ansats att underlätta för en studerande att differentiera mellan olika språkliga praktiker och stötta dem i att skriva texter som på ett framgångsrikt sätt anpassar sig till dem (Rose & Martin 2012). Schleppegrell (2004) påtalar att studerandena måste få tillgång till ett språk som ger dem möjlighet att uttrycka sin kunskap. Stöttning kräver en synlig pedagogik som gör läraren till expert och som synliggör för de studerande vad det är som ger framgång. Lärarna måste förstå vilka språkliga krav som förväntas och de måste ha verktyg för att arbeta med språket.

Den genrebaserade undervisning som undersöks i denna studie kan beskrivas som en synlig pedagogik, som enligt Bernstein (2000) kännetecknas av tydlig klassifikation, klart uttryckta kriterier och en stark styrning av läraren. Ämnesinnehåll och textinnehåll är det centrala i genrepedagogiska undervisningsprocesser och genrepedagogiken behöver också visa vilket perspektiv som ska intas på det aktuella ämnesområdet, samt hur studeranden ska förhålla sig till texten. Det är först då det blir meningsfullt att välja och använda genrer i kunskapsarbetet (Walldén 2019).

Genrepedagogiken kopplad till genre teorier är emellertid långt ifrån entydig och definitionen av genre varierar inom olika vetenskapstraditioner (Ongstad 1996; Paltridge 1997). I ett dialogiskt perspektiv (Kronholm-Cederberg 2005, 2009) är Bakhtins (1986, 71) begrepp "the *real* unit of speech communication" centralt. Ett sätt att förstå genre är yttrandet, som i grunden är kommunikativt och kopplat till en kontext. Språkliga yttranden sker aldrig isolerade utan tar sig form i varierande kontexter som i sig formar mönster av yttranden. Enligt Bakhtin (1986) står yttrandet och genren i ett dialogiskt förhållande till varandra, det är alltså dessa mer generella, gemensamma eller stabila drag i yttranden som skapar vår uppfattning om mönster för kommunikation, det som kan definieras som genrer. Martin (1985, 250) definierar genre som en socialt inriktad process som sker i ett visst syfte och i vissa steg: "Genres are how things get done, when language is used to accomplish them". Enligt Gibbons (2013a) har alla genrer ett antal

särskiljande kännetecken; ett specifikt syfte, en utmärkande struktur och särskilda språkliga drag. Andra språkforskare beskriver genrebegreppet som en social process där stegen är igenkännbara och har ett socialt syfte (Hedeboe & Polias 2008; Johansson & Sandell Ring 2019).

Genreforskningen har allt mera börjat fokusera på studerandes läsförståelsestrategier i undervisningen i alla ämnen. Forskare anser att förmågan att skriva utvecklas parallellt med läskunskaper (Kuyumcu 2013b) och med hjälp av läsförståelsestrategierna ska studerande lära sig att känna igen språkmönster i skrivna texter och använda det i sitt textskapande. Strategierna för läsning ska vidare hjälpa dem att uppmärksamma viktig information och fakta på tre nivåer; på textraderna, mellan textraderna och bortom textraderna (Acevedo 2010; Kuyumcu 2013b).

Målet som en studerande ska uppnå beskrivs inom genrepedagogiken med termen kritisk litteracitet (Hansson 2011). Detta gäller speciellt inom skriftkompetens där det handlar om att ge möjligheter för studerandena att uppnå en hög grad av kritisk läsning (Janks 2010; Liberg m.fl. 2012; Norlund 2009; Schmidt & Gustavsson 2011). Martin (2001, 160) definierar begreppet kritisk litteracitet som "being able to participate in unfolding conversations and voices engaged in assessing and assigning value to matters in the present". Genom att dekonstruera texter och analysera dem ur olika aspekter kan man förstå något om texternas syften och funktion. Dekonstruktionen utgör en kritisk läsning som studerande kan transformera och rekonstruera för egna syften vid produktion av text (Bergh Nestlog 2012; Janks 2010).

Även om genrepedagogiken har visat positiva resultat i flera studier (Hansson 2011; Heron & Corradini 2020) finns det kritik riktad mot metoden. Hertzberg (2006) påstår att den explicita pedagogiken är för lärarstyrd och hon kritiserar genrepedagogiken för att vara opersonlig och att textmönster är låsta i sina former. Hon påpekar att det fria skrivandet inte ges tillräckligt utrymme. Hansson (2013) konstaterar att genrepedagogiken i klassrumssituationer tycks ha en svag språkvetenskaplig underbyggnad samtidigt som den domineras av undervisning organiserad genom cirkelmodellen. En risk som framförs är att genrepedagogiken i sådan form inte integrerar språkvetenskapliga, undervisningspraktiska

och kritisk-ideologiska komponenter i enlighet med pedagogikens ursprungliga syfte. Martin (2005) kritiserar genrepdagogiken för att den kan få negativa effekter på studerandenas kreativitet. Invändningar riktas ibland också mot genrepdagogiken, eller genrediskursen, därför att den riskerar att bidra till en okritisk vidareförmedling av dominerande skriftspråkliga former (Ivanič 2004; Liberg m.fl. 2012). Den genrepdagogiska positionen, som ligger nära Walldéns (2019) perspektiv, kan kritiseras för att ge begränsat utrymme åt sociopolitiska, multimodala och materiella dimensioner av litteracitet (Ivanič 2004; Janks 2010; Ledin 2013; Liberg 2008). Samtidigt bidrar den genreteoretiska begreppsapparaten med värdefulla redskap för att belysa de språkliga villkoren för studerandens skolframgång (Walldén 2019).

Utvecklandet av läromedlet Kodknäckaren baserar sig på genrepdagogikens teoretiska grund där fokus har varit på en synlig pedagogik och cirkelmodellen. Begreppen genre och kontext är mycket centrala i Kodknäckaren med målet att öka studerandens genremedvetenhet. Liksom i den moderna genreforskningen ligger tyngdpunkten på läs- och skrivförståelsestrategier i alla ämnen för att utveckla språkmedvetenheten bland alla lärare, som i sin tur ska gynna studerande. Målet med denna studie är därmed att undersöka läromedlet Kodknäckarens betydelse för studerandena i ett gymnasium i Svenskfinland.

Läromedlet Kodknäckaren

Svenska kulturfondens gymnasieutredning (2013) utgjorde startpunkten för utvecklandet av läromedlet Kodknäckaren (Geber 2013). Det interna arbetet med Kodknäckaren inleddes med att samtliga lärare (n=17) vid ett gymnasium analyserade och reflekterade kring det egna språkbruket i sina undervisningsämnen och undersökte genrer i gamla studentexamensprov. Två av författarna deltog i detta arbete, men utvecklingsarbetet utfördes kontinuerligt av hela lärarkollegiet. De kollegiala lärprocesserna (Blossing & Wennergren 2019; Lindqvist 2019) ledde till insikten om att lärarna ville öka både sin egen språkmedvetenhet och skapa bättre förutsättningar för studerandena att knäcka skolspråket.

Att förstå genrer i och utanför undervisningen är en viktig ingång till framgångsrika gymnasiestudier. För att underlätta studerandenas språkförståelse strävade lärarna till att tala samma språk om texter, bilder och medieproduktion i sin undervisning och när de efterlyste texter av studerandena. Den första versionen (Kronholm-Cederberg & Virtanen-Stormåns 2015) togs i bruk år 2015. Den 1 augusti 2016 togs en ny läroplan (Utbildningsstyrelsen, 2015) i bruk och denna, liksom digitaliseringen av undervisningen och studentexamen, gjorde att en uppdatering av Kodknäckaren blev nödvändig. Uppdateringen utarbetades fortsättningsvis som ett kollegieprojekt med samtliga gymnasielärare (Kronholm-Cederberg & Virtanen-Stormåns 2019). I revideringen beskrivs digitala och visuella genrer mer utförligt, multilitteracitet och visuell läskunnighet beaktas på ett nytt sätt och källkritiken har ett eget kapitel.

Kodknäckaren delas ut till alla studerande när de inleder sina gymnasiestudier och de kan använda den både i undervisningen och vid bedömningstillfällen. Kodknäckaren omfattar 38 sidor och hjälper studerandena att förstå genrer i och utanför skolan, kontextens betydelse och att skriva genremedvetet. Den innehåller instruktioner om hur studerande kan beskriva, analysera och tolka olika uppgiftstyper, hänvisningsteknik och källkritik. Kodknäckaren syftar till att synliggöra och identifiera gemensamma genrer tvärdisciplinärt för att på detta sätt skapa en skrivpedagogik som ger trygghet och resultat i studerandes skrivande. När studerande i gymnasiet producerar texter är de ofta kopplade till olika ämnesrelaterade kontexter. Ifall ämneskontexter och ofta uttalande ämnesrelaterade kontexter inte synliggörs och i värsta fall förhåller sig motsägelsefullt till varandra, blir också genreförväntningarna diffusa ur ett studerandeperspektiv. För att synliggöra gemensamma genredrag över ämnesgränser och stärka genremedvetenheten hos studerande kan olika typer av stöttning användas vid skrivandet, exempelvis modelltexter, dekonstruktion av modelltexter, textprat, modelläsare och modellskrivare, samt kollaborativt och individuellt skrivande (Gibbons 2013a; Johansson & Ring 2019; Pettersson 2018; Rose & Martin 2013; Tjernberg 2016; Vygotsky 1978).

▪ Informanter och undersökningens genomförande

Studien består av både en enkätundersökning och en intervjuundersökning, och genomfördes bland tredje årets studerande i ett finlandssvenskt gymnasium hösten 2020. Sammanlagt 40 studerande deltog i undersökningen och alla hade skrivit ett eller flera ämnen i studentskrivningarna våren och hösten 2020. Syftet med enkätundersökningen var att kartlägga studerandenas uppfattning om läromedlet Kodknäckaren och det egna lärandet samt ge grund för valet av deltagare till fokusgruppintervjuerna. Enkäten bestod av sex flervalfrågor och sju öppna frågor och fokuserade på studerandenas erfarenheter och upplevelser av Kodknäckaren i gymnasiet. Valet av deltagare till fokusgrupperna gjordes på basen av ett teoretiskt motiverat urval (Morgan 1997) och två urvalskriterier utgjorde grund för valet av fokusgrupper. Enkätsvaren visade att 82 % av de studerande (n=33) ansåg att Kodknäckaren gett dem bättre förutsättningar att få goda resultat i studierna, vilket väckte intresse för en djupare analys av vad som gynnat deras studier. I enkätsvaren framgick även att majoriteten av studerandena lärde sig bäst när läraren förklarar (55 %, n=22), 28 % på egen hand (n=11) och 18 % tillsammans med andra (n=7). Studerandena lärde sig på olika sätt och till fokusgrupperna valdes därmed andelen studerande proportionellt på basen av deras olikheter i sättet att lära.

Fokusgruppintervjuerna genomfördes med tre grupper bestående av åtta studerande (n= 24) per grupp och längden på intervjuerna var ca två och en halv timme. Vid alla tre fokusgruppintervjuer fungerade en av författarna som moderator och en annan som hjälpmoderator, vars uppgift var att bända intervjuerna och göra anteckningar. Moderatoren och hjälpmoderatoren var insatta i Kodknäckaren, men hade inte något direkt inflytande över studerandena eftersom de inte längre var verksamma i gymnasiet då undersökningen genomfördes. Båda strävade till att minimera sitt inflytande och hjälpmoderatoren satt avsidet utan att uttala sig under intervjuerna. Det oaktat kan deras närvaro ha påverkat studerandenas svar samtidigt som dialogen underlättades då inga främmande personer befann sig i undersökningsutrymmet.

Vid utformningen av intervjufrågorna deltog samtliga lärare vid det aktuella gymnasiet inklusive två av författarna. Den tredje författaren deltog inte alls i detta utvecklingsarbete och hade ingen insyn i processen. Frågorna fokuserade på teman såsom lärnarnas användning av Kodknäckaren, lärnarnas fokusering på genrepedagogiken, Kodknäckarens betydelse för de studerande, betydelsen av genremedvetenhet och kontextuellt sammanhang för lärandet och lärnarnas responskultur samt stöttning och handledning av de studerande. Före medverkan i undersökningen informerades studerandena om upplägget och gav sitt skriftliga samtycke. Deltagande i undersökningen var frivilligt och deltagarna hade rätt att avbryta sin medverkan när som helst. Studien följer därmed de allmänna etiska principerna som godkänts av Forskningsetiska delegationen (2019).

▪ **Analys av data**

Den kvalitativa analysprocessen är induktiv till sin karaktär och den inledande fasen av undersökningen byggde på en enkät, vars svar sedan fördjupades i fokusgruppintervjuerna (Hsieh & Shannon 2005).

Den inledande analysen startade med de diskussioner som två av forskarna på tumanhand förde efter varje fokusgruppintervju. Syftet med dessa diskussioner var att forskarna redan i inledningsfasen skulle jämföra sina uppfattningar med varandra. Dessa diskussioner fördes enbart mellan forskarna och inga studerande var involverade. I nästa steg läste forskarna de anteckningar som gjordes under intervjuerna och lyssnade igenom de bandade intervjuerna för att få en helhetsbild av materialet. För att intervjumaterialet skulle bli tillgängligt för en systematisk analys transkriberades fokusgruppintervjuerna från tal till text. De transkriberade intervjuerna importerades sedan i sin helhet i dataanalysprogrammet QSR NVivo. Genom ett induktivt förfarande definierade forskarna inledningsvis ett visst antal noder vid kodningen av materialet: studier och studentexamen, trygghet och välbefinnande, kontextuellt sammanhang, konstruktivistiskt synsätt på lärande samt respons och handledning. Under analysens gång rörde sig forskarna hela tiden mellan enkätsvaren, de transkriberade intervjuerna, inbandningarna och anteckningarna från

intervjutillfällena för att på detta sätt kontrollera att de kodade moderna överensstämde med helheten.

I analysen strävade forskarna till att medvetandegöra den egna förståelsen för att bibehålla ett objektiva förhållningssätt under hela analysprocessen. Studerandenas samtliga uppfattningar och erfarenheter gavs lika stor tyngd för att på detta sätt lyfta fram både positiva och mer kritiska röster om läromedlet. Forskarna fortsatte analysen genom att identifiera relevanta nyckelord och meningar i de tre fokusgruppintervjuerna. För att få med all relevant data från det empiriska materialet valdes ett stort antal nyckelord ut. Efter ett flertal genomläsningar urskildes likheter och skillnader i nyckelorden i syfte att småningom kunna reducera dessa till mer specifika kategorier. Efter vidare reflektioner upptäcktes att flera av de tillänkta kategorierna överlappade varandra, men genom korrigeringar av överlappande kategorier skapades ett slutligt utkast till kategorier. Forskarna kontrollerade de identifierade kategorierna med de ursprungliga utskifterna och försäkrade sig om att de faktiskt motsvarade de erfarenheter och uppfattningar som studerandena gett uttryck för i intervjuerna. Slutligen kontrollerades hierarkierna och kategoriernas namn fastställdes.

Resultat

Som framgår syftar denna studie till att undersöka genrepedagogikens tillämpning i form av läromedlet Kodknäckaren i ett gymnasium. Resultatredovisningen baserar sig på studerandenas uttalanden med målsättning att redovisa deras erfarenheter av och uppfattningar om läromedlet Kodknäckaren under sin gymnasietid. Den inledande enkäten utgör främst grund för valet av deltagare i fokusgrupperna, medan vissa relevanta data från denna även presenteras. Resultaten baserar sig dock huvudsakligen på analysen av de tre fokusgruppintervjuerna. Som en följd av den induktiva analysen kunde fem kategorier identifieras: *studieprestationer, struktur, individualisering, helhetssyn och förståelse, gemensamt metaspråk*. Kategorierna baserar sig uteslutande på studerandes erfarenheter av tillämpningen av Kodknäckaren i undervisningen och utgår inte från tidigare teori om genrepedagogik. Kategorierna

exemplifieras med citat från studerandenas uttalanden och deras namn är fingerade för att bevara deras anonymitet.

▪ **Studieprestationer**

I enkätundersökningen (n=40) framkom att 82 % (n=33) av de studerande anser att läromedlet Kodknäckaren gett dem bättre förutsättningar för att få goda resultat i studierna. Samtidigt anser 48 % (n=19) att Kodknäckaren haft liten betydelse för deras lärande. Studerandena anser att det är en skillnad mellan att prestera väl i studierna, som för dem handlar om att ha insikt i hur kunskapen ska uttryckas och formuleras, och den kunskapsrelaterade inläringen, som för dem handlar om att lära sig ämnesrelaterad kunskap. I fokusgruppintervjuerna framkom att Kodknäckaren bidragit till att studerandena kunnat koncentrera sig på det som för dem var det mest väsentliga, nämligen sitt eget lärande och att kunna ge uttryck för och visa sin kunskap. Studerandena upplevde att de kunde fokusera på sina studieprestationer och inte på hur de ska utföra sina skoluppgifter, vilket gett dem tid och möjlighet att prestera väl.

Jennifer: Man behöver inte lägga någon energi och tid på att fundera hur man ska göra för det vet man redan. Att den där mallen finns.

Studerandena anser att deras utökade genremedvetenhet har betydelse för deras lärande och studieprestationer. De uppfattar Kodknäckaren som ett användbart verktyg och ett fungerande koncept som stärkt deras genremedvetenhet.

Aurora: Jag tror inte de (andra gymnasiestuderande) kan använda genrepedagogiken på samma sätt som vi gör för att vi har Kodknäckaren. Jag tror nog det har hjälpt oss väldigt mycket.

Skolspråket och fokuseringen på de ämnesrelaterade och allmänna skolbegreppen, har enligt studerandena med tydlighet bidragit till deras lärande och studieprestationer. En fokusering på skolbegreppen har därmed hjälpt dem att sätta ord på sin kunskap och gett dem insikt om skolbegreppens betydelse för deras lärande.

Otto: Men skolan handlar ju också om att man ska ju kunna bevisa att man kan det på något sätt och då är det ju som att man ska kunna

sätta ord på sin kunskap. Och jag tror att det är en ganska viktig, det är en skolkod som åtminstone jag har fått hjälp att knäcka. Just att man kan sätta ord på det man kan.

Gymnasieutbildningen handlar i hög grad om att besvara frågor genom att bedömningen av de studerande sker såväl formativt som summativt. En nyckelfaktor för studerandes framgång i den summativa bedömningen är deras förmåga att analysera och förstå frågor och frågeställningar. Detta framkom även i studerandenas uttalanden.

Valter: Vi vet vad vi ska svara på och vad vi inte ska svara på.

För att kunna nå studief framgång behöver studerande inte bara kunna analysera frågor, utan även leverera förväntade svar. I fokusgruppintervjuerna framkom att studerandena är medvetna om vilka svar som förväntas av dem, inte bara i gymnasieundervisningen utan också i studentexamen.

Emilia: Med Kodknäckaren har man ju lärt sig, som ni har tagit upp här tidigare, att man svarar rätt och har med vad som krävs i uppgifter, då får man automatiskt bättre resultat av det.

▪ Struktur

I enkätundersökningen (n=40) framgick att 78 % av studerandena (n=31) upplever att läromedlet Kodknäckaren gett dem trygghet i skolarbetet, medan 12 % (n=5) anser att Kodknäckaren haft liten betydelse för dem. I fokusgruppintervjuerna framkom vidare att studerandena anser att en bidragande orsak till deras trygghet och välbefinnande är att genrepdagogen finns dokumenterad och tillgänglig för dem i deras studier och skolgång. Kodknäckaren möjliggjorde att de kan kontrollera begrepp, genrer, uppgiftstyper och olika genrepdagogiska tekniker under olika moment i studierna.

Ella: När jag var ny i gymnasiet var jag ganska rädd inför alla uppgifter och essäer som vi skulle ha. Då sa de att Kodknäckaren finns och då

lugnade jag ner mig direkt eftersom där fanns en mall som jag fick följa och allting fanns på papper vad jag skulle göra och det var jätteskönt.

Undervisningen i det avsedda gymnasiet grundar sig på att lärarna betonar det gemensamma språkets betydelse och att det finns gemensamma modeller för hur olika skolrelaterade uppgifter ska utföras. Det sker en ständigt pågående repetition av modellerna i alla ämnen, vilket enligt studerandena skapar trygghet.

Pia-Maria: Så när den där genren kommer med i studentprovet då har vi ju hunnit ha det redan. Vi har ju hunnit leva med den då vi redan.

Studerandena ansåg att Kodknäckaren stärkt deras självförtroende och tilltro till den egna förmågan. För studerandena har insikten om att de har möjlighet att nå goda resultat stärkt tilltron till dem själva och gett dem självsäkerhet i utförandet av skoluppgifter.

Vera: Och så känns det ju också att den kan ju ge en viss trygghet ifall man upplever att Kodknäckaren förbättrar ens resultat. Så kan det ju ge lite känslan av att jamen jag kan det här. Och det är ju också som en trygghet på ett sätt, den inställningen att "jag kan det här".

▪ Individualisering

Ett viktigt tyngdpunktsområde i GLP 2021 är fokuseringen på individens lärande och att individen ska forma sin egen lärmiljö i vilken hen kan optimera det egna lärandet. I enkätundersökningen (n=40) framgick att 55 % (n=22) av de studerande anser att de lär sig bäst när läraren förklarar och förmedlar kunskap. I GLP 2021 betonas även lärarens handledande funktion i lärandet vilket innebär att läraren måste ha en känsla för de språkliga utmaningarna som studerande ställs inför. Studerande måste få arbeta språkligt med begrepp i olika situationer för att konkretisera det abstrakta, vilket även framkom i studerandenas uttalanden.

Emma: De (lärarna) använder den (Kodknäckaren) som en gemensam definition av olika begrepp som de använder i uppgifter. Jag märker det som på det sättet att de har de där samma sorts begreppen så att vi alla vet att de vill ha samma sorts svar.

Bland studerandena framkom tydligt olikheter i lärstilar med avseende på vilken roll de anser att läraren ska ha och vilken nytta

andra studerande har för deras lärande. Sammanlagt 28 % (n=11) av de studerande anser att de lär sig bäst på egen hand medan 18 % (n=7) anser att de lär sig bäst tillsammans med andra. I GLP 2021 betonas en individualiserad undervisning och en konstruktivistisk kunskapssyn, vilket enligt studerandenas uttalanden emellertid kan vara ganska utmanande.

Axel: För alla förklarar ju på olika sätt och jag tycker att det är ganska bra det där att man kan få det förklarat på flera olika sätt så att man förstår.

Oberoende av studerandenas lärstilar och vad de anser att mest gynnar deras lärande, upplevde de att läromedlet Kodknäckaren gett utrymme för individualisering av undervisningen.

Elin: Men med Kodknäckaren så har vi just mallen som är basen, men jag tror inte att vi blir robotar utan vi bara, har den i bakhuvudet, och jag tror inte ens, jag och andra, fastän vi har tittat i Kodknäckaren, jag tror inte att vi skriver en essä på samma sätt, eller tänker likadant när vi bygger upp den, men den ser kanske likadan ut. Slutresultatet ser ganska likadant ut.

I enkätundersökningens öppna frågor framkom också kritiska röster från de studerande om Kodknäckarens betydelse och att den inte hjälpt dem i deras studier.

Sofia: Jag har inte hittat svar i Kodknäckaren.

▪ **Helhetssyn och förståelse**

Studerandena i undersökningen betonar att språket, genren och kontexten är sammanflätade i lärandeprocessen och att de samtidigt utgör en förutsättning för både förståelse av och helhetssyn på kunskapen och dess användning. Samtidigt påvisade de vid intervjutillfället en viss svårighet i att definiera begreppen genre och kontext. Vikten och betydelsen av genremedvetenheten och insikten i det kontextuella sammanhanget är avgörande för studerandes förmåga att analysera och tolka skoluppgifter. De studerande anser att medvetenheten och insikten väcker och bär vidare deras intresse för att lära sig mera och på ett fördjupat sätt, vilket i sin tur leder till ett kritiskt förhållningssätt.

Amanda: Utan genre och kontext så skulle en text bara vara en text, men då man vet genren och kontexten så kan man tolka och analysera på ett helt annat sätt.

Genremedvetenheten och det kontextuella sammanhanget skapar ett helhetstänkande på kompetens och kunskap både inom gymnasieutbildningen och i det omgivande samhället. Studerandena berättade att de lättare såg gymnasieutbildningens värde och betydelse i ett större sammanhang.

Erik: Det var det som åtminstone jag kom på då vi åkte till ett företag en gång och då var det en som höll på att skriva labbrapporter och den där labbrapporten såg exakt ut som vi skrev den i skolan. Så då tänkte man nog att "så det finns nog någon vits med att vi håller på med det här (i gymnasiet)".

En viktig del av lärandeprocessen för de studerande är att uppnå en nivå av förståelse av kunskap och sammanhang. I intervjuerna framförde studerandena genrens och kontextens betydelse för denna förståelseprocess.

Lovisa: Om vi inte skulle ha förstätt vilken kontext det handlade om, så skulle man ju inte ha förstätt någonting, men, ja det var liksom lättare att koppla sammanhang och kunna tolka.

▪ **Gemensamt metaspråk**

I samtalen om texterna och begreppen upptäckts olika språkliga mönster och på så vis skapas för de studerande ett språk för att tala om språket, det gemensamma metaspråket. Studerandena i undersökningen uppvisar ett gemensamt metaspråk eftersom de har ett språk för att tala om språket, vilket de också själva var medvetna om. De har upptäckt språkliga mönster i skolspråket, vilket är viktigt för deras lärande. Därför är det viktigt att läraren stöttar studerandenas lärande av språk samtidigt som de lär sig innehållet i en text.

Ron: Både studerande och lärare har som samma baskunskap med begreppen. Vi vet vad begreppen betyder.

Enskilda studerande riktade dock i enkäten kritik mot lärarnas användning av språket, som de ibland uppfattade som otydligt. Resultatet i studien visar dock att studerandena är av den åsikten

att lärarnas kollektiva reflekterande var tydligt i hur de undervisar och bemöter dem. Lärarna påvisade en gemensam linje för att stötta studerandena och deras möjligheter till att lära. I studien framkom betydelsen av lärarnas samarbete kring ett gemensamt pedagogiskt förhållningssätt om hur språket används i undervisningen, samtidigt som de studerande anser att lärarna skulle vara bra lärare även utan att använda Kodknäckaren. Studerandena betonar ändå vikten av lärarnas samarbete eftersom det ger struktur, enhetlighet och tydlighet i instruktioner till de studerande.

Ida: De (lärarna) talar samma språk.

Diskussion

Syftet med denna studie var att undersöka studerandes erfarenheter av och uppfattningar om genrepedagogikens tillämpning i form av läromedlet Kodknäckaren i ett gymnasium i Svenskfinland. Vid analys av de erhållna resultaten framträder två teman, *genrekompetens* och *tydliggörande pedagogik*.

Studien visar att de studerandes utökade genremedvetenhet och genrekompetens har haft betydelse för deras studieprestationer. De uppfattar Kodknäckaren som ett användbart verktyg och ett fungerande koncept som stärkt deras genrekompetens. Den ger struktur i studierna och möjlighet att kontrollera begrepp, genrer, uppgiftstyper och olika genrepedagogiska tekniker under olika moment i studierna. Studerandena betonar att språket, genren och kontexten är sammanflätade i lärandeprocessen och samtidigt en förutsättning för både förståelse av och helhetssyn på kunskapen och dess användning såväl inom gymnasieutbildningen som i det omgivande samhället. Vikten och betydelsen av genrekompetens är också avgörande för studerandes förmåga att analysera och tolka skoluppgifter. Genrepedagogik skapar ett gemensamt språk mellan lärare och studerande, mellan studerande och studerande, samt mellan lärare och lärare (Sellgren 2006). Hellspong och Ledin (1997) betonar genrens och kontextens betydelse för förståelsen av texter. Forskarna talar i detta sammanhang också om genrekompetens, med vilket menas de intressen, förkunskaper och läsvanor

som en viss text förutsätter av sin läsare. En viss text hör till en viss verksamhet och öppnar sig fullt ut endast för de som är insatta i verksamheten.

Ämnesinnehåll och textinnehåll är det centrala i genrepedagogiska undervisningsprocesser och genrepedagogiken behöver också visa vilket perspektiv som ska intas på det aktuella ämnesområdet, samt hur studerandena ska förhålla sig till texten. Det är först då det blir meningsfullt att välja och använda genrer i kunskapsarbetet (Walldén 2019). Studerandena noterar att undervisningen baserar sig på att lärarna betonar det gemensamma språkets betydelse och att det finns gemensamma modeller för hur olika skolrelaterade uppgifter ska utföras. Enligt de studerande pågår en ständig repetition av modellerna i alla ämnen, vilket skapar trygghet för dem, ger tydliga modeller för hur de ska utföra sina skoluppgifter och därmed möjlighet att prestera väl. Invändningar riktas ibland mot genrepedagogiken, eller genrediskursen, därför att den riskerar att bidra till en okritisk vidareförmedling av dominerande skriftspråkliga former (Ivanič 2004; Liberg m.fl. 2012). Denna kritik framkom inte i intervjuerna utan de studerande upplevde att de skriftspråkliga formerna ger dem en tydlig klassifikation och klara kriterier för skoluppgifterna.

I undersökningen framkom betydelsen av en pedagogisk samsyn i gymnasiets verksamhetskultur då studerandena betonar vikten av att lärarna använder ett enhetligt skolspråk och är tydliga i instruktioner, uppgiftsbeskrivningar och frågeställningar. Enligt Gerland (2014) gäller det att ”greppa begreppen”, en metod genom vilken centrala begrepp tydliggörs, vilket skapar sammanhang och struktur. Då studerande har svårt att se helheter och sammanhang kan tydliggörandet av begrepp ge stöd i sovrandet av information, där begreppen då utgör en grund för att kunna se strukturer och samband (Håkansson & Sundberg 2012). Skolspråket och fokuseringen på de ämnesrelaterade och allmänna skolbegreppen har enligt de studerande hjälpt dem att sätta ord på sin kunskap och gett dem insikt om skolbegreppens betydelse för studier och lärande.

Tillämpning av cirkelmodellens olika faser ger enligt studerandena tydlighet i undervisningen då de introduceras i att undersöka hur modelltexter är uppbyggda och deras specifika genredrag

(Hedeboe & Polias 2008). Hansson (2013) konstaterar att genrepedagogiken i klassrumssituationer tycks ha en svag språkvetenskaplig underbyggnad samtidigt som den domineras av undervisning organiserad genom cirkelmodellen. En risk som framförs är att genrepedagogiken i sådan form inte integrerar språkvetenskapliga, undervisningspraktiska och kritisk-ideologiska komponenter i enlighet med pedagogikens ursprungliga syfte. I intervjuerna framkom att studerandena upplevde att undervisningen enligt cirkelmodellen varit gynnsam för dem. Utifrån samtal med läraren och andra studerande upptäcks olika mönster och ett gemensamt språk skapas, ett metaspråk. Sedan skapas en gemensam textkonstruktion, det sker utbyten av kunskaper i samtal och med en tydlig stöttning arbetar studerandena på en hög kognitiv nivå. I intervjuerna med de studerande framgick däremot att den språkvetenskapliga nivån i undervisningen inte alltid höll en tillräckligt hög nivå. Genrepedagogiken ger ändå en språklig modell för alla undervisningsämnen som inte bara gynnar lärarsamarbetet, utan även lärarnas stöttning av de studerande. Schleppegrell (2004) påtalar att studerande måste få tillgång till ett språk som ger dem möjlighet att uttrycka sin kunskap. Stöttning kräver en synlig pedagogik som gör läraren till expert och som för studerandena synliggör vad det är som ger framgång.

Enligt Hertzberg (2006) är den explicita pedagogiken för lärarstyrd, hon kritiserar genrepedagogiken för att vara opersonlig med textmönster låsta i sin form och påpekar att det fria skrivandet inte ges tillräckligt utrymme. I denna studie framkom att studerandena upplevde att det genrepedagogiska konceptet är välfungerande och gynnar deras studier. Det enhetliga språkbruket och gemensamma definitioner av begrepp, som är definierade i Kodknäckaren, ger både trygghet och struktur i studierna. Tillämpningen av genrepedagogiken som en pedagogisk referensram i undervisningen ger enligt studerandena utrymme för dem att individualisera sina studier och sätta sin egen prägel på skoluppgifter.

För att utveckla studerandes språkförståelse strävar lärarna till att tala samma språk om texter, bilder och medieproduktion i sin undervisning och när de efterlyser texter av studerande, enligt de modeller som finns i Kodknäckaren. Kodknäckaren innehåller instruktioner om hur studerande kan beskriva, analysera och tolka

olika uppgiftstyper samt hänvisningsteknik. Enligt studerandena synliggör lärarna gemensamma genredrag över ämnesgränser och handleder dem vid skrivandet och dekonstruerandet av modelltexter, vid textprat, samt kollaborativt och individuellt skrivande (Gibbons 2013a; Johansson & Ring 2019; Pettersson 2018; Rose & Martin 2013; Tjernberg 2016; Vygotsky 1978). Den genrepedagogiska positionen kan kritiseras för att den ger begränsat utrymme åt sociopolitiska, multimodala och materiella dimensioner av litteracitet (Ivanić 2004; Janks 2010; Ledin 2013; Liberg 2008). Denna kritik är befogad beträffande de multimodala och materiella dimensionerna av litteraciteten, eftersom dessa har en undanskymd roll i Kodnäckaren och därmed också i undervisningen.

Som tidigare nämnts är metaspråket centralt inom genrepedagogiken. I samtalen om texter och begrepp upptäcks olika språkliga mönster och på så vis skapas ett språk för att tala om språket, det gemensamma metaspråket (Hedeboe & Polias 2008). Metaspråket är således viktigt för kunskapsutveckling och kommunikation inom alla ämnesområden. Rothery (1996) betonar vikten av att en gemensam språksyn genomsyrar all undervisning. Om studerande ska utveckla hög läskunnighet och kritisk orientering måste de engageras på alla nivåer med ett uttryckligt fokus på språket. Studerandena hade upptäckt tydliga språkliga mönster i skolspråket, medan det inte framkom att de uppnått en kritisk litteracitet i enlighet med genrepedagogikens mål.

▪ Metoddiskussion

Undersökningen var som helhet välfungerande då enkät- och intervjuundersökningen kompletterade varandra och gav såväl bredd som djup i resultaten. I enkätsvaren framkom enstaka kritiska uppfattningar om läromedlet, men inte i intervjuerna. Detta kan förklaras med att intervjuerna fokuserade på att närmare identifiera och fördjupa studerandes uppfattningar om att läromedlet gett dem bättre förutsättningar att få goda resultat i studierna, vilket framkommit i enkätundersökningen. Undersökningen utfördes bland gymnasiets äldsta studerande eftersom de hade deltagit i studentskrivningar och hade den längsta erfarenheten av att studera enligt den genrepedagogiska modellen. Valet av gymnasium för undersökningen var naturligt med tanke på att det varit

föregångare i Svenskfinland i tillämpningen av genrepedagogiken och läromedlet Kodknäckaren. Det fanns även en samstämmighet mellan de tre fokusgruppernas intervjusvar och mellan svaren i enkätens öppna frågor och intervjusvaren.

Två av forskarna hade varit med om att introducera Kodknäckaren, medan hela kollegiet med 17 verksamma lärare har aktivt medverkat i utformandet av läromedlet. De två forskarnas roll vid utvecklandet av läromedlet är betydande, medan den kollegiala processen med samtliga lärare varit den viktigaste. För att beakta forskarnas relation informerades tydligt under intervjutillfällena att de inte längre var verksamma i gymnasiet eller hade någon formell relation till det. Detta bidrog till en avslappnad stämning under fokusgruppintervjuerna då studerandena vågade diskutera livligt och öppet om sina åsikter. En av forskarna har ingen erfarenhet av Kodknäckaren eller koppling till gymnasiet och fungerade därmed som kritisk läsare under både insamling och analys av data.

▪ **Konklusion**

Resultatet av denna studie visar gymnasiestuderandes uppfattningar om genrepedagogikens tillämpning i form av läromedlet Kodknäckaren. Genom tillämpning av genrepedagogik i undervisningen har studerandena erfarit en ökad genremedvetenhet, vilket lett till positiva konsekvenser för deras upplevda studieprestationer. De har utvecklat ett metaspråk som en följd av lärarnas enhetliga språkbruk i undervisningen och trots att genrepedagogiken har skapat tydliga modeller, har den ändå gett utrymme för studerande att sätta sin personliga prägel på sina studier.

Litteratur

Acevedo, Claire (2010): *A report on school-based Action Research – Will the implementation of Reading to Learn in Stockholm schools accelerate literacy learning for disadvantaged students and close the achievement gap?* Stockholm: Multilingual Research Institute, Utbildningsförvaltningen.

- Bakhtin, Mikhail (1986): "The problem of speech genres", *Speech genres and other late essays*, red. Caryl Emerson & Michael Holqvist. Austin: University of Texas Press, s. 60–102.
- Bergh Nestlog, Ewa (2012): *Var är meningen? Elevtexter och undervisningspraktiker*. Avhandling, Linnéuniversitetet.
- Bernstein, Basil (2000): *Pedagogy, Symbolic Control, and Identity: Theory, Research, Critique*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.
- Blossing, Ulf & Wennergren, Ann-Christine (2019): *Kollegialt lärande. Resan mot framtidens skola*. Lund: Studentlitteratur.
- Fairclough, Norman (2010): "Semiosis, ideology and mediation. A dialectical view", *Critical discourse analysis: the critical study of language*, red. Christopher N. Candlin. Harlow: Longman, s. 69–84
- Forskningsvetiska delegationen (2019): *Etiska principer för humanforskning och etikprövning inom humanvetenskaperna i Finland*. https://tenk.fi/sites/default/files/2021-01/Etikprovning_inom_humanvetenskaperna_2020.pdf [hämtat 10.3.2021].
- Geber, Erik (2013): *Kan vi bli bättre? De svenskspråkiga gymnasisternas framgång i studentexamen 2007–2012*. Helsingfors: Svenska kulturfonden.
- Gerland, Gunilla (2014). *Hjälpmedelsboken – från grundskolan till gymnasiet*. Stockholm: Pavus Utbildning.
- Gibbons, Pauline (2013a): *Lyft språket, lyft tänkandet: språk och lärande*. 2. upplagan. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Gibbons, Pauline (2013b): *Stärk språket, stärk lärandet: språk- och kunskapsutvecklande arbetssätt för och med andraspråkslever i klassrummet*. 3. upplagan. Stockholm: Hallgren & Fallgren.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood (1978): *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Edward Arnold.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood (2004): *An introduction to functional grammar*. 3. upplagan. London: Arnold.
- Hansson, Fredrik (2011): *På jakt efter språk. Om språkdelen i gymnasieskolans svenskämne*. Holmbergs: Malmö.
- Hansson, Fredrik (2013): "Genrepedagogik på svenska – en fiffig metod", *Tionde nationella konferensen i svenska med didaktisk inriktning: Genre*, red. Judith-Ann Chrystal & Maria Lim Falk.

- Stockholm: Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet, s. 70–78.
- Hedeboe, Bodil & Polias, John (2008): *Genrebyrån: en språkpedagogisk funktionell grammatik i kontext*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Hellspong, Lennart & Ledin, Per (1997): *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Heron, Marion & Corradini, Erika (2020): "A genre-based study of professional reflective writing in higher education", *Teaching in Higher Education*. <https://doi.org/10.1080/13562517.2020.1824178> [hämtat 21.3 2022].
- Hertzberg, Frøydis (2006): "Genreskrivning under senare skolår: att berätta räcker inte", red. Louise Bjar, *Det hänger på språket! Lärande och språkutveckling i grundskolan*. Lund: Studentlitteratur, s. 295–315.
- Hsieh, Hsiu-Fang, & Shannon, Sarah E. (2005): "Three approaches to qualitative content analysis", *Qualitative Health Research* 15(9), s. 1277–1288.
- Häkansson, Jan & Sundberg, Daniel (2012): *Utmärkt undervisning: framgångsfaktorer i svensk och internationell belysning*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Ivanič, Roz (2004): "Discourses of Writing and Learning to Write". *Language and Education* 18(3), s. 220–245.
- Janks, Hilary (2010): *Literacy and Power*. New York: Routledge.
- Johansson, Britt & Sandell Ring, Anniqa (2019). *Låt språket bära. Genrepedagogik i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Kronholm-Cederberg, Annette (2005): *Om skrivandets villkor. Unga människors berättelser om skrivandet i gymnasiet*. Vasa: Pedagogiska fakulteten vid Åbo Akademi.
- Kronholm-Cederberg, Annette (2009): *Skolans responskultur som skriftpraktik. Gymnasisters berättelser om lärarens skriftliga respons på uppsatsen*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Kronholm-Cederberg, Annette & Virtanen-Stormåns, Sofia (2015): *Kodknäckaren. Ett kollegieprojekt i genremedvetet lärande*. Topeliusgymnasiet i Nykarleby.
- Kronholm-Cederberg, Annette & Virtanen-Stormåns, Sofia (2019): *Kodknäckaren 2.0. Strategier för genremedvetet lärande*. Topeliusgymnasiet i Nykarleby.

- Kuyumcu, Eija (2013): "Genrepedagogik som verktyg i språk- och kunskapsutvecklande undervisning och lärande", *Svenska som andraspråk: i forskning, undervisning och samhälle*, red. Kenneth Hyltenstam & Inger Lindberg. Lund: Studentlitteratur, s. 605–631.
- Ledin, Per (2013): "Den kulturella texten: format och genre", *Viden Om Läsning* 13, s. 6–18.
- Lindqvist, Maja (2019): *Kollegialt lärande. Att handleda i skolans värld*. Lund: Studentlitteratur.
- Liberg, Caroline (2008): "Genrepedagogik i ett didaktiskt perspektiv", *Språk och lärande: Rapport från ASLA:s höstsymposium, Stockholm, 7–8 november 2008*, red. Päivi Juvonen. Uppsala: ASLA, s. 11–26.
- Liberg, Caroline, Wiksten Folkeryd, Jenny & af Geijerstam, Åsa (2012): "Swedish – an updated school subject?", *Education Inquiry*, 3(4), s. 471–493.
- Martin, James R. & Rothery, Joan (1986): "What a functional approach to the writing task can show teachers about 'good writing'", *Functional Approaches to Writing: Research Perspectives*, red. Barbara Couture. Westport: Praeger Publishers, s. 241–265.
- Martin, James R. (1985): "Process and text: two aspects in human semiosis", *Systemic Perspectives on Discourse, Volume 1: Selected Theoretical Papers from the Ninth International Systemic Workshop*, red. James D. Benson & William S. Greaves. Norwood: Ablex, s. 248–274.
- Martin, James R. (2001): "Giving the game away: explicitness, diversity and genrebased literacy in Australia", *Loss of Communication in the Information Age*, red. Rudolph de Cillia, Hans-Jürgen Krumm & Ruth Wodak. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, s. 155–174.
- Martin, James R. (2005): "Mentoring semogenesis: 'genre-based' literacy pedagogy", *Pedagogy and the Shaping of Consciousness: Linguistic and Social Processes*, red. Frances Christie. London: Continuum, s. 123–155.
- Martin, James R. (2009): "Construing knowledge: a functional linguistic perspective", red. Frances Christie & James R. Martin, *Language, Power and Pedagogy: Functional Linguistic and Sociological Perspectives*. London: Bloomsbury Publishing, s. 49–79.

- Martin, James R. & Rose, David (2005): "Designing Literacy Pedagogy: Scaffolding democracy in the classroom", *Continuing Discourse on Language: A Functional Perspective*, red. Ruqaiya Hasan, Christian Matthiessen & Jonathan Webster. London: Continuum, s. 251–280.
- Morgan, David L. (1997): "Focus Groups as Qualitative Research", *Qualitative Research Methods* 16. Thousands Oaks: Sage Publications.
- Norlund, Anita (2009): *Kritisk sakprosaläsning i gymnasieskolan. Didaktiska perspektiv på läroböcker, lärare och nationella prov*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Ongstad, Sigmund (1996): *Sjangerer, posisjonering og oppgaveideologier. Et teoretisk-empirisk bidrag til et tverrfaglig, semiotisk og didaktisk sjangerbegrep*. Doktorsavhandling. Trondheim: NTNU.
- Paltridge, Brian (1997): *Genre, Frames and Writing in Research Settings*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Pettersson, Karin (2018): *Språk- och kunskapsutvecklande undervisning F-3*. Lund: Studentlitteratur.
- Rose, David & Martin, James R. (2012): *Learning to Write, Reading to Learn: Genre, Knowledge and Pedagogy in the Sydney School*. Sheffield: Equinox.
- Rose, David & Martin, James R. (2013): *Skriva, läsa, lära. Genre, kunskap och pedagogik*. Stockholm: Hallgren & Fallgren.
- Rothery, Joan (1996): "Making changes: developing an educational linguistics", *Literacy in Society*, red. Ruqiyah Hasan & Geoffrey Williams. London: Longman, s. 86–123.
- Sellgren, Mariana (2006): "Vinstagårdsskolan skolår 7–9", *Ämne och språk: språkliga dimensioner i ämnesundervisningen*, red. Monica Axelsson, Mikael Olofsson, Anders Philipsson, Carin Rosander & Mariana Sellgren. Stockholm: Kompetensfonden, Stockholms stad, s. 63–75.
- Schleppegrell, Mary J. (2004): *The Language of Schooling. A Functional Linguistics Perspective*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Schmidt, Catarina & Gustavsson, Bernt (2011): "Läsande och skrivande som tolkning och förståelse. Skriftspråk som meningsskapande literacypraxis", *Pedagogisk forskning i Sverige* 16(1), s. 36–51.

- Studentexamensnämnden. *Plan för utvecklandet av studentexamen 2019–2022*. https://www.ylioppilastutkinto.fi/images/sivuston_tiedostot/Kehittaminen/plan_for_utveckling_och_verkstallande_av_studentexamen_2019-2022.pdf [hämtat 10.3 2021].
- Tjernberg, Catharina (2016): *Skrivundervisning. Processinriktat skrivande i klassrummet*. Stockholm: Natur och kultur.
- Utbildningsstyrelsen (2015): *Grunderna för gymnasiets läroplan 2015*. Helsingfors: Utbildningsstyrelsen.
- Utbildningsstyrelsen (2019): *Grunderna för gymnasiets läroplan 2019*. Helsingfors: Utbildningsstyrelsen.
- Vygotsky, Lev S. (1978): *Mind in Society. The Development of Higher Psychological Processes*, red. Michael Cole, Vera John-Steiner, Sylvia Scribner & Ellen Souberman. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Vygotsky, Lev S. (2001): *Tänkande och språk*. Göteborg: Daidalos.
- Walldén, Robert (2019): *Genom genrens lins. Pedagogisk kommunikation i tidigare skolor*. Holmbergs: Malmö.

Essäer

”Alfabetiskt ordnad eller på annat sätt ordnad enligt mina associationskedjor”. Om en autistisk poetik som del av estetiken i Monika Fagerholms *DIVA*

Anna Nygren

Det enda som hjälper mot tankar är hud.

(Fagerholm 1998, 26, 60, 166, 622, 744, 793, 802, 903, 998. Frasen är lånad ur en dikt av Inger ”Ludde” Lundmark.)

Monika Fagerholms lek med litterära traditioner och hennes gurliska flickskapsskildringar, liksom hennes sätt att arbeta med repetitioner och provokationer, har haft stor inverkan på den samtida nordiska litterära miljön. Till Fagerholms mer uppmärksammade verk hör *DIVA* (1998). Det är en roman i vilken, konstaterar Maria Margareta Österholm, det egentligen inte händer så mycket. Men desto mer händer i Divas, den trettonåriga huvudpersonen och jagberättarens, huvud, kropp och språk. (Österholm 2009.) Diva upplever sin värld, världen filtreras genom Diva.

Syftet med den här essän är att med utgångspunkt i den autistiska poetik som Julia Miele Rodas utvecklar i *Autistic Disturbances* läsa Fagerholms *DIVA*. Min mening med denna läsning är inte att diagnosticera eller patologisera vare sig Diva eller Fagerholm, utan se hur texten kan läsas på ett neuroqueert sätt. Autismen fungerar här som ett raster för läsandet. Och om jag råkar definiera Diva eller Fagerholm som autistiska, så är det menat som en komplimang, inte som ett kliniskt övergrepp. Jag skriver i en aktivistisk tradition med inspiration från queer och criptheory. Jag skriver utifrån det som kallas "the neurodiversity studies-perspective" vilket enligt Bertilsdotter Rosqvist et al. (2020) kan ses som "perspectives; either as lived experiences, ways of producing knowledge, ways of looking and talking back to power – of 'queering' the cognitive normative gaze – and an ethical stance" (Bertilsdotter Rosqvist et al. 2020, 228). Jag avser skriva i en poetisk-essäistisk tradition där orden är centrala. Jag skriver om Fagerholm och jag skriver om autism. Att välja *DIVA* som ett exempel på autistisk litteratur, eller snarare autistisk läsning, kan tyckas motsägelsefullt, när autisten oftast uppmålas som en nördig kille i obestämd ålder – medan *DIVA* handlar om Diva, en flicka i en mycket bestämd ålder, tretton snart fjorton, men just därför vill jag undersöka om/hur *DIVA*:s estetik kan ses som exempel på en autistisk poetik. Romanen är inte så "lätt" att läsa autistiskt som om den hade handlat om den här killen, men jag läser fram det genom en rad autistiska spår.

Poeten Jen Hadfield menar att hon skriver för dem "who identify Autistic spectrum disorders (ASD) *traits* in their personality, acknowledging how ASD presents differently in women than in men" (min kursivering). Jag översätter "traits" till spår, och vill i min läsning av *DIVA* uppmärksamma de spår av autism som jag ser. Det betyder inte att dess karaktärer är autistiska, utan att jag som läsande subjekt läser autistiskt, och finner att boken passar för det. Den autistiska rörelsen och texten jobbar hela tiden med och mot diagnosmanualen. Den jobbar med och mot retoriken och språket, eftersom det under lång tid använts för att osynliggöra och patologisera autister. De spår jag finner hämtar sin teoretiska utgångspunkt i Melanie Yergeaus och Julia Miele Rodas förståelse av vad autism innebär för språket eller texten.

Liksom queera litteraturvetenskapliga läsningar både kan lyfta fram hur *läsningen* gör texten queer, samt lyfta textens inneboende queerhet, kan den autistiska läsningen både undersöka uttalat autistiska texter och se läsningen som en autistisk praktik i sig. Maria Margareta Österholm använder i sin läsning av *DIVA* begreppet "skev" som ett sätt att översätta eller variera ordet "queer" och delvis ta det bortanför det sexuella och för att få det att passa Fagerholms ljusröda flicka med existentiell problematik. (Österholm 2012, 53–55.) Neuroqueer är ett begrepp som på samma sätt som skev inte refererar direkt till sexualitet, utan till det som inte passar in i normativiteten. Och denna avvikelse från det normativa kan uppkomma både i texten i sig och i mötet med läsaren.

Att läsa neuroqueert och autistisk poetik

Den autistiska retorikern, autismforskaren och författaren Melanie Yergeau skriver i boken *Authoring Autism: On rhetoric and neurological queerness* (2018) fram en autistisk retorik och ett berättande som "stims, a rhetoric that faux pas, a rhetoric that averts eye contact, a rhetoric that lobs theories about ToM [Theory of Mind] against the wall" (Yergeau 2018, 31). Yergeau använder sig av begreppet neuroqueer för att visa hur en autistisk och icke-neurotypisk användning av språket är i linje med ett queert språkbruk. Autism framställs av Yergeau, liksom av Miele Rodas, som ett retoriskt fenomen. Hon beskriver autismen som relaterad till ett queert språk, och påbörjar arbetet med att skapa en autistisk poetik. I sin poetik definierar Miele Rodas vissa specifika autistiska drag hos texter, så som den verbala spyan (och hon formulerar det som en önskan att ha spyan som estetisk kompass), repetitionen, cirkularitet, ordlekar, staccato och icke-kommunikation. Hon skriver utifrån en position där språket använts av neurotypiker (icke-autister) för att definiera autisterna. Hon skriver utifrån erfarenheten att språket varit någon annans, hur det använts i diagnoskriterier och journaler för att tala om i stället för med, hur det definierats som bristfälligt hos autisterna själva, hos oss själva. I *Authoring autism* skriver Yergeau att "autistic language has been variously cataloged as a 'rigid pre-symbolic mode of representation,' as 'egocentric,' and as work that

‘should not be overrated.’ In all things discursive, autism represents decided lack. These are the stories through which we know autism, even as these same stories claim that autism remains unknowable, unnarratable” (Yergeau 2018, 7). Yergeau skriver i en aktivistisk anda om att själv bli berättare av det autistiska. Såväl Yergeau som Miele Rodas skriver utifrån att autismen fungerar narrativt och retoriskt. Det är en narrativitet som skapar sig i glappet mellan vårdens kliniska språk och autisternas egna (egna språk som är lika egna som icke-autisters).

Jag läser Yergeau och Miele Rodas utifrån en situation där jag själv i vuxen ålder diagnosticerades med så kallad högfungerande autism. När jag läser känner jag en stark bekräftelse och tänker på:

Att jag älskar att arbeta med upprepning.

Autistisk tystnad.

Jag läser *DIVA* och känner att dess språkliga strategier påminner om dem Miele Rodas listar. Jag läser *DIVA* och känner: *Ett hem byggt av ord*. En sammanblandning av sinnesintryck och tankar, en repetition av citat, en allvarsam ordlek. En brutal associationskedja. Hur ska jag hantera denna läsning?

Yergeau skriver om att det autistiska språket setts som egocentrerat – Miele Rodas skriver om att det autistiska språket ansetts ha ”absence of ‘I’”. (Rodas 2018, 4.) På ett motsägelsefullt sätt tycks autisten alltså både sakna jag, och ha alldeles för mycket av det. Diva säger: ”Jag är Diva, allt jag berättar är sant” (Fagerholm 1998, 12). ”Men jag är ingen filosof, jag är en flicka som går i skolan” (Fagerholm 1998, 26). Jag relaterar detta till positionen som flicka. Den kvinnliga positionen som aldrig kan bli allmän, flickans jag som aldrig kan ses som bortkopplat från flickskapet. Vad jag än sa var det autismen som talade. ”Regardless of what I said, it was my autism saying it” (Rodas 2018, 37). Jag vill med denna essä inte reducera *DIVA* eller Diva till en diagnos, jag vill i stället öppna dem för ett neurologiskt sinne bortanför normatens.

Miele Rodas pekar på problem och/eller möjligheter med att peka ut specifika autistiska språkliga metoder eller retoriska drag. Att reducera språket till en uppsättning regler gör våld på både det

autistiska och icke-autistiska. Men att synliggöra autistiska språkliga strategier kan också vara produktivt – att se autismen som ett sätt att vara språklig i världen kan hjälpa till att rekonstruera det som tidigare ansetts som en brist. (Rodas 2018, 5.) Miele Rodas vill alltså uppvärdera det som tidigare nedvärderats. Hon skriver om en retorik som alltid är förkroppsligad; ”then autism *is* what it feels, does, experiences, says” (Rodas 2018, 10). Det både finns och inte finns en tydlig koppling mellan den autistiska skrivande personen och texten som kan läsas autistiskt. Detta beror på den kliniska och estetiska sammanblandningen – som i sig också kan vara både problematisk och produktiv. När Miele Rodas skriver om det autistiska textvarandet skriver hon att: ”the speaker is both joking and not joking” genom skapandet av “unusual flows of language” (Rodas 2018, 54). Jag menar att *DIVA* kan läsas just så.

Divas gestalter och autistisk språklighet

Jag läser autistiskt *med DIVA*. Jag läser *DIVA*:s gestalter som om de representerar olika delar av den autistiska tillvaron. Jag vill läsa med och mot diagnoskriterier och diskurser om autism. Här finns Karis mutism och Divas allomfattande och upprepande egocentrism (“jag på ängen, **jag jag jag jag**”), vilka kan läsas som ett slags autistiska motpoler, som hårbärgerande det icke-verbala (den autist som inte pratar) respektive det verbala autistiska (den som pratar alldeles för mycket men ur ett neurotypiskt perspektiv på ett svärbegripligt eller irrelevant sätt).

Hadfield menar att ”neurodiversity and disability can create a sensitivity to language – connecting communication, poetics, and atypical phenomenologies”. *DIVA* beskrivs som ett ”eget alfabet”, texten upprepar sin relation till ”den västerländska diktningen”. Det är en text som arbetar med citat och monolog. Men citaten är aldrig reducerade till citat för som Diva säger: ”För vi ska inte citera, **vi ska leva det**” (41). Det är ett sätt att säga att litteraturen är viktig. Den kan inte reduceras till text. Den är ett hem att bebo. Den är också knuten till ett slags sanning. Diva säger att ”Min hemlighet är att jag inte har någon hemlighet. Jag är öppen som en

bok.” (29) och ”Allt jag berättar är sant.” (12) Diva ger egna namn på personer och fenomen, såsom ”hockeyensamheten”.

Det egna upprepas och upprepas. Frances tecknar Diva, igen och igen, en aktionernas repetition, en Diva för årets alla dagar. Dessutom smälter ord och handlingar ofta samman i försöket att ordna:

Jag räknar ordet **varför**. Jag räknar ordet **aldrig**. Jag räknar ordet **växa**.
Jag räknar ordet **upp**. (345)

Sedan beskriver Drottningen hur hon DYKER ner i dessa arkiv när hon behöver någon information hon vet att hon har någonstans, alfabetiskt ordnad eller på annat sätt ordnad **enligt mina associationskedjor** (475)

Det betyder, kära mamma, ingenting; men varför måste jag upprepa det hela tiden, det har jag ju sagt förut. (539)

DIVA jobbar konstant med och mot repetitionen. Så gör också autismen. Det gör att jag läser *DIVA* som en förhandling kring autistisk språkighet. Var finns språkets gränser och vad gör de med orden?

Diva som autistiskt motstånd: att angripa världen

Ett ord som sticker ut är empatin.

”Vad betyder empati?” frågar Franses. (146)

Autister har länge betraktats, och betraktas fortfarande i mainstreamkultur, som oförmögna till empati. Damien Miltons begrepp och teori om ”the double empathy problem” (2012) används dock för att synliggöra hur icke-autistiska personer har problem med att förstå autistiska personer – exempelvis autisters affektiva och mentala tillstånd. Problemet har alltså en dubbel riktning, och är lika mycket neurotypiska personers och sammanhangs problem med autister – det är inte en brist på empati hos den ena (den autistiska) parten.

Franses direkta fråga, **vad betyder empati**, ställer detta på sin spets. Det är just genom att ifrågasätta vad empatin verkligen betyder som den autistiska moralen uppstår. Det är en moral som också är starkt kopplad till det sensoriska.

Damian Milton menar att:

one of the most important aspects of autism that for many years went fairly unrecognised was that of sensory sensitivities. Autistic people often report both hyper-sensitivities to sounds, lights, smells, and touch, but also 'hypo' sensitivities, where such sensations fail to register

(Milton 2017, 11.)

I *DIVA* uppförstoras sinnen. De blir både överväldigande (**"Att överväldigas."** [622]) och sammanblandade, liksom ett sätt att angripa världen. Något som upprepas i boken är hunger och hud. "Det enda som hjälper mot tankar är hud", en "outsäglig hunger" (19), "I mitten av berättelsen kommer HUNGERN." (380) "Mina händer i mitt skinn, mina händer i lurvigt mig och jag, **hud och mörkermörker**, björnunge och lurvna skinnen lenare än någonsin." (402) Hungern och huden blir ett sätt att ta in världen, ett tänkande som baseras på "touches" och känslor. Det sker här också en sammanblandning av sinnen: "eller inte bara se som en bild, jag kan också känna bilden. Man blir ett träd." (23) Känslan tycks också omöjlig att definiera som annat än just "känsla", Diva försöker: **"Känslan som känns är följande II.** Pussochkrampfågelnas **metafor** för känslan som känns är följande." (651) Det blir ingen fortsättning. Känslan kan inte bli annat än känsla, och metaforen gör det ännu obegripligare. Miele Rodas visar hur autisten samtidigt talar i metaforer, och inte gör det. Metaforen hos autisten är aldrig "bara" en metafor. Kanske beror det på att autisten ofta så våldsamt gjorts till metafor själv. Gränsen mellan *att* och *vad*, görs tydlig och komplicerad. *Att* det känns är tydligt, men förmågan att avgöra *vad* som känns underkänns. Samma sak gäller intrycken: **"Jag vet inte vad jag såg men det här såg jag."** (402.) Det är ett vetande som är exakt, men som inte passar in i normen. Eller som Diva säger **"Realismen är till för dem som passar i den"** (231). Tankarna, de känslotyngda kan ibland bli outhärdliga:

Tankar. Jag är så trött på mina tankar.

”Mina tankar är vapen som slåss.” Eller annorlunda.

Men är de nu så annorlunda? (669)

Vilket också beskrivs som att **”I ditt huvud finns världens minsta joggingbana**’, säger räddaren. **’Det är en liten däre där. Han springer runt och runt’** och detta här, det ÄLSKAR jag” (280). Meningen avslutas med att Diva älskar hjärnans dåraktiga joggingbana. Jag läser det som ett sätt att försonas med den egna upplevelsen av världen. Att inse att den är annorlunda, men i sin annorlundahet är den fantastisk.

Att *”Authoring Autism”* (Yergeau 2018) innebär att skriva i en tradition av läkarjournaler och manualer, att skriva med och mot patologiseringen. *DIVA* gör det. Om sjukdomen sedan tolkas som flicksjukdom eller neurodivergens eller en intersektion av dessa, är upp till betraktaren. Jag väljer det sistnämnda. Första kapitlet inleds med en beskrivning av lingo: ”som på ett grällt konstverk av en impressionist som ser världen på ett sjukt sätt ett ögonblick” (14). Här börjar det sjuka smyga sig in, och Diva gör entré som ett slags främmande fågel. När SannaMaria säger att **”Du är helt sjuuk’ [...] MÅSTE du citera samma tryckfel om och om igen** (191) (vilket upprepas i boken) är det ett sätt att synliggöra både den repetition som *DIVA* jobbar med och som kan ses som ett autistiskt drag, och hur denna patologiseras på pk-fågel-vis. Visserligen kan det hävdas att det är bara ett sätt, ett tonårsaktigt sätt, att uttrycka sig, men Milton påpekar att **”For many philosophers, the way we talk about something is ‘more than just words’, but frames the way we think about ourselves and one another. By viewing the ‘autistic person’ as the ‘disordered other’, it can reduce an individual’s sense of self-worth and self-esteem.”** (Milton 2017, 15.) Vid två tillfällen dyker ”standardformuläret” upp. Det är när Diva går till psykologen ”skrynkeln” och till skolsköterskan, som konstaterar **”en störtutveckling av den reflektiva tankeförmågan på den målmedvetna verksamhetens bekostnad”** (86). Vidare blir galenskapen ett återkommande moment: **”Du är galen, Diva’ säger Franses.”**(408) **”Du ska vara som du är. Galen, dig själv och underbar.”** Sa mamma.” (609) och Diva själv som menar att **”Men jag är också galen, även om min galenskap är annorlunda.”** (647).

Det blir ett sätt att erövra galenskapen. Likaså sägs om Franses (som tecknar Diva om och om igen) att **"Hon är inte normal som andra människor är normala"** (890).

Muterande mutism

En annan del av autismen är mutismen, oförmågan (eller vägran) att tala. Den representeras i *DIVA* av Kari. Kari säger ingenting. Vilket gör henne både konstig: "Vilken underlig flicka Kari är, **tysta Kari**, som säger Pellemeningar, men annars nästan ingenting." (517) och till en extraordinär person – Kari blir ett orakel: "Ett ordlöst helgon fullt med ord i kroppen." (747). SannaMarias (Karis systers) och Karis mamma funderar ibland på skillnaden mellan **"vanliga hyggliga flickor** och SannaMaria och Kari [...] Skillnaden är i själva verket ganska stor. Men ordlös." (518) Orden tematiseras här. Kari är både ordlös och full av ord. När hon vid enstaka tillfällen talar är det "ett och annat ordspråk [som] faller över Karis läppar" (526). Detta kan läsas som ett autistiskt drag. Både tystnaden i sig och det att talet, när det kommer, inte framstår som kommunikativt, utan snarare som ett slags absurd lek med ord, en vilja att repetera till synes irrelevanta uttryck. När det skrivs att "Kari är ett hus av ord." (743) är det ett sätt att påstå att tystnaden inte på något sätt är icke-kommunikativ, och att språket inte kan reduceras till kommunikation. Det autistiska förhållandet till orden blir aldrig vardagligt, utan är alltid laddat. Det autistiska språket förhåller sig också konstant till det maktspråk som gör autisten annan, autismen är i sig retorisk.

Konklusioner

Jag har med denna text försökt visa hur det i Monika Fagerholms *DIVA* finns spår av en autistisk poetik. Jag upplever att *DIVA* förklarar världen på ett sätt som gör att min autistiska hjärna begriper. Det lite skeva. Dockskåpsaktiga. Som att *DIVA* gör fiktioner av folket och det gör dem mer autistiskt begripliga.

DIVA har lästs som en postmodern text. Men liksom Miele Rodas ser modernismen och romantiken som potentiellt autistiska, menar jag att det postmodernas arbete med repetitioner, monologer och citat, också kan läsas som spår av en värld bortom den neurotypiska. Jag har läst med en kärlek för orden, jag har läst en litteratur som är en pälsig varelse som krossar mitt hjärta. Jag har läst Divas björnbröder som en sådan kärlek. Jag har läst Karis tystnad som en icke-verbal kommunikation. Jag har både diagnostiserats och definierat mig själv som autistiskt neurodivergent, och det är utifrån den positionen jag läst. Som ett sätt att synliggöra eller ta tillbaka, ett sätt att neuroqueera postmodernismen och flickskapet.

Hanna Lahdenperä (2021) menar att skönlitteraturen, och specifikt Fagerholms *DIVA*, också är filosofi, och jag har en liknande ingång. Jag har i min läsning av *DIVA* läst som om texten var en ASMR-inspelning, låtit den trigga min hjärna till tanke och känsla. Genom den skönlitterära texten har jag förstått något om:

Autismen.

Postmodernismen.

Flickorna.

Mammorna.

Livet.

Jag känner mig upprymd och tacksam.

Litteratur

Bertilsdotter Rosqvist, Hanna, Stenning, Anna & Chown, Nick (red.) (2020): *Neurodiversity Studies. A New Critical Paradigm*. Abingdon: Routledge.

Chong, Cat & Hadfield, Jen (2020): "Inhabiting a Space of Love", *Guillemot Press*. <https://www.guillemotpress.co.uk/>

- news/2020/7/8/inhabiting-a-space-of-love-cat-chong-amp-jen-hadfield-ln8la [hämtat 13.7.2022].
- Fagerholm, Monika (1998): *DIVA. En uppväxts egna alfabet med docklaboratorium (en bonusberättelse ur framtiden)*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Lahdenperä, Hanna (2021): "Det finns miljoner sätt att vara": Om *Monika Fagerholms DIVA och den filosofiska läsningen*. Doktorsavhandling, Helsingfors universitet.
- Milton, Damian (2017): *A Mismatch of Saliency. Explorations of the Nature of Autism from Theory to Practice*. Shoreham-by-Sea: Pavilion Publishing.
- Rodas, Julia M. (2018): *Autistic Disturbances. Theorizing Autism Poetics from the DSM to Robinson Crusoe*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Williams, Gemma L. (2021): "Theory of autistic mind: A renewed relevance theoretic perspective on so-called autistic pragmatic 'impairment'", *Journal of Pragmatics* 180, s. 121–130.
- Yergeau, Melanie (2018): *Authoring Autism: On rhetoric and neurological queerness*. Durham: Duke University Press.
- Österholm, Maria Margareta (2009): "Docklaboratoriet. Vårt alternativa laboratorium som i Frihet Utvecklas där Frihet Finns. Om systrarna SannaMaria och Kari i Monika Fagerholms *Diva*", *Tidskrift för litteraturvetenskap* 39(1), s. 49–60.
- Österholm, Maria Margareta (2012): *Ett flicklaboratorium i valda bitar. Skeva flickor i svenskspråkig prosa från 1980 till 2005*. Stockholm: Rosenlarv Förlag.
- Österholm, Maria Margareta (2016): "The Song of the Marsh Queen. Gurlisque and Queer Desire in Monika Fagerholm's Novels *The American Girl* and *The Glitter Scene*", *Novel District. Critical Readings of Monika Fagerholm*, red. Kristina Malmio & Mia Österlund. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 99–116.

Seosamh Mac Grianna – den gäliska traditionens trumslagare

Panu Petteri Höglund

Den första iriskspråkiga romanen anses vara Peadar Ua Laoghairens *Séadna* (sv. *Schiana*), där handlingen egentligen är ett stativ att hänga folklöremotiv och berättelser på. Men den andra i ordningen är Pádraig Ó Conaires *Deoraíocht* (det finns en dansk översättning under titeln *Emigrantliv*), en tragikomisk historia om en irländsk invandrare i Storbritannien, som blir överkörd av en bil – då fortfarande en exklusiv överklassleksak – och slösar skadeståndet, en säck guldpengar, på sprit. Därefter ser huvudpersonen sig tvungen att arbeta som utställningsföremål på en så kallad *freak show* (på iriska *taispeántas na n-iontas is na n-uafás*, ungefär ”utställning av märkligheter och fasor”). Ett viktigt tema i romanen är ensamheten och alienationen från den omgivande världen, och jag-berättarens introspektiva drag bör ha influerat Seosamh Mac Grianna, som såg Ó Conaire som en förebild och inspirationskälla. Bland annat skrev han en beundrande essä om den äldre författaren, och Mac Griannas introspektiva vandringsbok *Mo Bhealach Féin* (nyligen utkommen i engelsk översättning under titeln *This Road of Mine*) var ett uttalat försök att leva och skriva som Ó Conaire – en hemlös luffare av övertygelse.

Seosamh Mac Grianna (1900–1990), en av det gäliska Irlands största moderna författare på 1900-talet, föddes i en familj av traditionella historierberättare; hans äldre bror var Séamus Ó Grianna (1889–1969), som kom att skriva ett tjugotal romaner och novellsamlingar om livet på den irisktalande landsbygden. Deras bror Seán Bán Mac Grianna och syster Annie Bhán Nic Ghrianna kunde på grund av sin albinism (det iriska adjektivet *bán*, efter ett feminint ord *bhán*, betyder ”vit”) och därmed sammanhängande synskada inte själva bli författare. I stället föredrog de att fortsätta familjetraditionen genom att berätta muntliga historier och vidarebefordra folkdiktning samt folkliga kunskaper. Familjen hette i officiella dokument från engelska väldets tid *Greene*, och *Ó Grianna* och *Mac Grianna* är återöversatta former av detta namn; enligt Seán Bán lydde en tidigare angliciserad form av namnet *Greenery*, och han själv lekte med idén att anta den gäliska namnformen *Mac Grianna*.

Seosamh Mac Grianna skildras ofta som en känslig natur och en mesig morsgris, inkapabel att finna sig till rätta vare sig i hembyn eller på de protestantägda hemman där irisktalande katolska Donegalbor sökte säsongarbete, om de inte åkte direkt till Skottland. Det förefaller vara främst Fionntán de Brún som i sin monografi om författaren fördjupat sig i Mac Griannas litterära förebilder och influenser – andra än den ovannämnde Pádraic Ó Conaire, vars litterära fadderskap är uppenbart för alla som läst Mac Grianna. Innan Ó Conaires noveller övertygade honom om att det var möjligt att skriva litteratur på iriska, drömde han om att bli engelskspråkig författare – då är det naturligt att ta reda på vad det var för engelskspråkig litteratur han läste och entusiasmerade sig över.

I Seosamh Mac Griannas engelskspråkiga texter, till exempel hans politiska polemiker, tenderar stilen att vara ålderdomlig och solenn; detta beror i ingen ringa utsträckning på att det var genom att läsa Thomas Carlyles skrifter som han lärde sig litterär engelska. Man kunde tänka sig att Carlyle – en antidemokratisk tänkare som förespråkade en ”stormansteoretisk” syn på historien och som föraktade den irländska ”rasen” lika mycket som han avgudade den anglosaxiska – var en osannolik förebild för en iriskspråkig författare som inte saknade irländsk-nationalistiska böjelser. Det

förefaller främst vara Carlyles historia av franska revolutionen och hans essä om historiska hjältar som Mac Grianna intresserade sig för. Carlyle öppnade också dörrarna till tysk kultur för Mac Grianna, flitig översättare av sin tids tyskspråkiga litteratur som han var. När Mac Grianna anspelar på någonting som Novalis skrivit, är det säkert via Carlyle som han blivit medveten om denne tyske tidigromantiske tänkare och poet.

Fionntán de Brún anser att Carlyles hjältedyrkan fann resonans hos Seosamh Mac Grianna därför att den motsvarade det heroiska etos som utmärkte det irisktalande Irlands mytologi – den mytologi som Mac Grianna ärvt från sin släkt av traditionsbevarare. Vad gäller Carlyles bok om franska revolutionen, kan den mycket väl ha inspirerat de böcker med historiska teman – *Eoghan Ruadh Ó Néill* och *Na Lochlannaigh* – som Mac Grianna själv författade och som varken är tillgängliga i nytryck eller tillmäts någon större vikt av litteraturhistorikerna: en av dem avfärdade dessa bryskt som ”two worthless history-books”. De handlade om Eoghan Ruadh Ó Néill (Owen Roe O’Neill), en irländsk yrkessoldat som stred i spanska armén på 1600-talet; och om vikingarna, som på iriska faktiskt kallas *Lochlannaigh* – ett ord som förmodligen härstammar från namnet på regionen Rogaland i västra Norge.

En annan ur dagens synvinkel suspekt förebild var John Mitchel (1815–1875), som länge efter sitt frånfälle framstod som en ledstjärna för irländska nationalister. Mitchel krävde kompromisslöst frihet för sitt hemland, men i övrigt hade han en hel del gemensamt med Carlyle, som han förresten beundrade trots att dessa herrar hade diametralt motsatta åsikter om Irlands självständighet. Under påverkan av Carlyles skrifter hade Mitchel blivit en oförfärdlig rasist, som i sin amerikanska exil tog ställning både för Sydstaterna och för slaveri. Den framtid han förutsåg för ett fritt Irland var inte mycket olik dess nutid på 1800-talet, med samhällsklasserna i stort sett intakta från engelska väldet: bonden skulle förbli bonde och drängen dräng, precis som han ville att den svarte skulle förbli slav i Amerika. Allt detta till trots var Mitchel länge ett oantastligt helgon för irländska republikaner, hur mycket dessa på vår tid än kom att solidarisera sig med befrielseströrelser i tredje världen.

Någon programmatisk rasist blev Mac Grianna dock knappast. Det är typiskt att han i ett ställningstagande till Mussolinis

invasion av Etiopien (som då även på iriska kallades Abessinien, eller *An Aibisín*) lyckades gilla såväl Mussolini som det etiopiska folket. Den italienske diktatorn med sin förkärlek för återupplivade fornmomerska ceremonier var för honom en heroisk storman av den sort han lärt sig beundra, men ”den svarte mannen är manligare”, tyckte han. I hela hans litterära verk är konflikten mellan den engelsktalande, urbaniserade irländaren och den irisksktalande, gäliske bonden ett centralt tema, och för honom bör ”den svarte mannen” med sitt nedärvda språk och sina egna vanor ha representerat samma rotfasthet som den irisksktalande bondebefolkningen.

I sina tidningspolemiker uppträdde Mac Grianna faktiskt inte sällan som kommunist, men det är uppenbart att han inte hade någon djupare insikt i marxistisk teori eller arbetarrörelsen. Det var snarare ett (redan på hans tid föga originellt) sätt att posera som frondör och rebell. Mera intressant är det att Mac Grianna såg sin hembygds förmoderna bondekultur som ”kommunism”. Han sökte länge och nitiskt efter de rätta orden och begreppen för att skildra och definiera konflikten mellan det gamla irisksktalande Irland och det moderniserade engelsktalande: att se livet i gamla Donegal som en form av primitiv kommunism var ett av många försök i denna riktning. Som han senare berättade i *Mo Bhealach Féin*, hade han också kontakt med riktiga kommunister (i stället för det påbudna ordet för kommunism, *Cumannachas*, kallade han dock deras ideologi för *Combarsheilbh*, på finlandssvenska ungefär ”talkoägande”), men visade ingen stor entusiasm för deras idéer. Deras budskap var enligt honom att de fattiga måste hålla ihop mot de rika, vilket snarast var självklart, och kommunisterna hade bara en massa stora ord att klä denna lilla åsikt i, ansåg han.

Motsättningen mellan det irisksktalande Irland – *Gaeltacht* – och det angliserade – *Galltacht* – kom dock till uttryck på många andra sätt: en gång räknade Seosamh upp dem i vad som antagligen ska kallas en dikt, varvid han inte bara skällde ner de angliserade som grobianer utan seder och folkvett, utan också betonade att den katolicism dessa grobianer omhuldade – han kallade den för ”jansenism”, det vill säga beskyllde de engelsktalande irländarna för kätteri – inte var samma religion som Gaeltachts ”medeltida tro” med sina likvaker och undergörande källor eller brunnar associerade med lokala helgon.

Som så många iriskspråkiga författare arbetade Mac Grianna på 20- och 30-talen på det statsägda förlaget *An Gúm* som översättare. Ordet *gúm* betyder ”plan” och är levande iriska bara i de dialekter som talas (om de ännu talas) i östra delen av grevskapet Galway, men de andra orden för ”plan”, *plean* och *scéim*, lät tydligen alltför engelska. ”Planen” gick ut på att så snabbt som möjligt stampa fram läsning på iriska genom att översätta världslitteratur (främst viktoriansk engelsk litteratur, men också franska klassiker): Leon Ó Broin – en pjäsförfattare och språkaktivist som bland annat översatte H. G. Wells’ *Världarnas krig* till iriska – såg ”planen” som någonting man utanför Irland bara kunde föreställa sig i Sovjetunionen och menade detta som en komplimang. Mac Grianna gav irisk språkdräkt bland annat åt en rad kortare historier av Joseph Conrad – till exempel *Almayers dårskap* (på iriska *Díth Céille Almaye*) och *Negern på Narcissus* (*An Mairneálach Dubh*, ’Den svarte sjömannen’) – Walter Scotts *Ivanhoe* och två romaner av Peadar O’Donnell.

Peadar O’Donnell (1893–1986) var en irländsk nationalist med radikala socialistiska åsikter som också han var hemma från grevskapet Donegal, men som valt att skriva på engelska. Romanerna – *Adrigoole* (titeln är ett ortnamn, i Seosamh Mac Griannas översättning *Eadarbhaile*) och *Islanders* (på iriska *Muintir an Oileáin*, ’Öns folk’) – utspelade sig i Donegal, i en lantlig omgivning som under det tidiga 1900-talet var helt irisktalande. Bägge romanerna skildrade ingående både vardagen och samhällsförhållandena i denna miljö, och sålunda var det naturligt att författaren lät sin vän och granne översätta böckerna. Romanen *Adrigoole* har ett starkt socialt budskap: hjälten, en IRA-kämpe som suttit fängslad, finner sin familj död av svält när han kommer hem – poängen är att nationalismen och fosterlandskärleken inte räcker allena, eftersom armod och orättvisor fortfarande pinar Irland, och det O’Donnell erbjuder för att bota dem är naturligtvis en social(istisk) revolution. Händelserna i romanen *Adrigoole* var verklighetsbaserade: de hade ägt rum på en ort i grevskapet Cork (långt borta från Donegal) som hette Adrigole (med ett enda *o*), och *An Adragóil* på iriska. Ortnamnsformen *Eadarbhaile* eller ”Mellanbyn” är tydligen översättarens eget påhitt.

Både Seosamh Mac Grianna och hans bror Séamus Ó Grianna yttrade sig mycket negativt om An Gúm. Egentligen förefaller det ha varit en sorts idrottsgren bland iriskspråkiga författare att skälla ned förlaget och dess översättningsprogram. Också 1900-talets store iriskspråkige modernist Máirtín Ó Cadhain (1906–1970) översatte åt An Gúm och hade inga goda ord till övers för förlaget efteråt. Man ondgjorde sig över förlagets censur – att vi i dag vet förhållandevis litet om hur man förr i världen svor eller talade om sexualitet på iriska torde åtminstone i någon mån bero på An Gúm – och ogillade valet av böcker till översättning. Det var på tok för många engelska romaner, hette det till exempel. Ur dagens synvinkel låter detta gnäll mindre övertygande, eftersom planen ledde till att många helt läsvärda klassiker översattes till språket, inte sällan till stilistiskt exemplarisk iriska, och många av dem skulle det ännu i dag vara helt förnuftigt att tillhandahålla för de som lär sig språket.

Förutom de ovannämnda ”värdelösa historieböckerna” gav Seosamh Mac Grianna ut ett par novellsamlingar och ett antal essäer, men hans varaktiga litterära berömmelse vilar på tre böcker: den på 30-talet uppståndna, men först på 60-talet utkomna landsbygdsromanen *An Druma Mór* (“Den stora trumman”), den oavslutade stadsromanen *Dá mBíodh Ruball ar an Éan* (“Om fågeln hade stjärt”) och den redan ovannämnda introspektionsboken *Mo Bhealach Féin* (“Min egen väg”). Innan han ägnade sig åt att skriva prosa hade han bidragit till Irlands frihetskamp och snart därefter till irländska inbördeskriget som propagandist med ett par iriskspråkiga tendenspjäser, en sorts nationalistisk *biblia pauperum*. Seosamh Mac Griannas författarkarriär avbröts på 1930-talet med hans psykiska insjuknande – han förefaller ha plågats både av depression och lite senare också av schizofreni. Av hans tre viktigaste böcker är det främst *Mo Bhealach Féin* som förmedlar ett intryck av psykisk instabilitet.

Förutom Pádraic Ó Conaire var också Liam O’Flaherty (eller Ó Flaithearta, 1896–1984) en viktig förebild för Seosamh Mac Grianna. O’Flaherty var en författare med iriska som modersmål och hemma från Aranöarna, men han skrev mest på engelska (med undantag av en novellsamling utkommen på 1950-talet). Hans självbiografiska böcker *Shame the Devil* och *Two Years* bör

ha influerat *Mo Bhealach Féin* en hel del, anser de Brún. Det är svårt att hitta någon röd tråd i *Mo Bhealach Féin*, ty boken handlar mest om författarens tragikomiska äventyr beskrivna på ett förvånande rikt och poetiskt språk: redan i början av boken tror han sig ha slagit ihjäl sin värdinnas son och flyr sin väg, varvid han skriver in sig på ett annat gästhus under namnet Cathal Mac Giolla Ghunna – den verkliga Mac Giolla Ghunna var en sjuttonhundratalspoet från Fermanagh (i dag en del av Nordirland) vars dikter blivit folksånger som fortfarande sjungs av iriskspråkiga artister och som Seosamh Mac Grianna också skrivit en rolig, spydig essä om. Andra genanta episoder inkluderar den tid som Mac Grianna tillbringade hos kommunisterna och hans försök att ta över ordförandeskapet på ett möte av afrikanska antikolonialistiska och nationalistiska aktivister i egenskap av en irländare vars hemland har en längre historia av brittiskt förtryck än de afrikanska länderna. Han träffar givetvis också representanter för IRA och lär känna en knarkbrottsling på flykt; dessutom åker han till Wales för att ta reda på hur det keltiska broderfolket mår och lever. Mot slutet av boken träffar Seosamh sin bror Séamus Ó Grianna, men bröderna kan som vanligt inte enas om någonting, inte ens om vindens riktning, och efter ett par dagar hos Séamus ger Seosamh sig i väg.

Séamus framstår i Seosamhs ögon som en källborgare som prostituerat sig och sin konst, medan han själv förblivit trogen sin musa. Séamus kan inte förstå sin broders oförsonlighet och uppmanar honom att sluta luffa och söka jobb – kanske att återgå till att översätta åt An Gúm, men Seosamh har vid det här laget fått nog av att vara slav på den galären. Trots att Seosamh efter sitt insjuknande bodde resten av sitt liv – ett drygt halvt århundrade – för det mesta på det psykiatriska sjukhuset i Letterkenny/*Leitir Ceanainn* nära sina släktingar i Donegal, förefaller han på sätt och vis ha fått rätt. Séamus tröttnade på iriska språket och författandet och anslöt sig som bitter gamling till *Language Freedom Movement*, en rörelse som var fientligt inställd till iriska språket och krävde dess avskaffande som skolämne. Däremot besöktes den åldrande och fortfarande psykiskt sjuke Seosamh flitigt av unga författare för vilka han var en tillbedd mästare. När Séamus Mac Annaidh, en författare född 1961, skickade en av sina i det

närmaste surrealistiska romaner till Seosamh, skrev denne i sitt tacksägelsebrev: ”Det är skönt att du blev författare. Författarliv är gott liv”. Gott liv – trots att det hade inneburit en obotlig sinnessjukdom för Seosamh!

En orsak till att Seosamh hamnade på mentalsjukhus bör ha varit det som skedde med hans roman *An Druma Mór*. Romanen är fortfarande läsvärd, författarens sista avslutade prosaverk som den är. Romanen handlar om en liten irisktalande bys ”enda poesi”, den musikaliska paraden på S:t Patricks dag, som leds av en stor trumma – *druma mór*. Varje år väntar byns män vid porten på att mannen som trumman anförtrotts tar fram den så att vardagen sätts åsido och feststämningen vaknar.

Det tragiska är att trumman i boken förlorar sin betydelse som symbol för byns sammanhållning när modern politik och nationalism med sina konflikter gör intrång i byns liv. I sin beskrivning av motsättningen mellan *Gaeltacht* och *Galltacht* saknar boken inte humoristiska och satiriska element: de irisktalande byborna visar till exempel stor respekt för det engelska språket och uppfattar engelska fraser nästan som magiska formler som de fascinerat upprepar, samtidigt som en nationalistisk agitator med klena kunskaper i iriska försöker övertyga dem om modersmålets värde. Romanen fick dock vänta på sin utgivning i tre årtionden, eftersom An Gúm fruktade att de levande förebilderna till vissa romanpersoner kunde polisanmäla både förlaget och författaren för ärekränkning – förlagslektören som bedömde manuskriptet var hemma från samma trakt som författaren och kunde känna igen flera människor som tydligen inte framställdes i alltför fördelaktiga dagar.

Den sista bok Seosamh Mac Grianna försökte skriva fick det träffande namnet *Dá mBíodh Ruball ar an Éan*, som betyder ”Om fågeln hade stjärt” på Ulsterdialekt (på officiell standardiriska skulle det heta *Dá mBeadh Eireaball ar an Éan*). Boktiteln betyder inte bara att boken förblev oavslutad, utan är också en anspelning på en av iriskspråkiga historieberättare ofta använd slutformel, som lyder att det flög in en fågel genom fönstret och att historien vore längre om fågeln hade stjärt. Boken var ett ambitiöst försök att skriva på iriska om livet i Dublin, inte minst det politiska, konstnärliga och intellektuella; och det är dess satiriska syn på

samtida irisk politik och nationalistiska excesser som än i dag gör den njutbar.

Medan storebror Séamus i sina didaktiskt menade noveller och romaner medvetet försökte erbjuda läsarna en sorts oföränderlig idealversion av livet på den irisktalande landsbygden för att visa dem den värld som metaforerna i iriska språket anspelar på, var den yngre brodern inriktad på att visa en kultur i förvandling. Det är betecknande att även den stora trumman, den centrala symbolen för tradition i hans enda avslutade roman, hos de katolska, irisktalande Donegalborna är ett kulturlån från de nordirländska protestanterna; och av gammalt var det inte heller Patrick utan Columba (Colm Cille) som var det folkliga, populära helgonet i gäliska Ulster. Men Seosamh var också smärtsamt medveten om den inte bara språkliga, utan också kulturella motsättningen mellan Irlands två språkgrupper, och det var kanske den här konflikten som i slutet knäckte honom, inte minst därför att det också var en inre konflikt för honom. Han hade deltagit i Irlands frihetskamp och tagit de nationalistiska flosklerna på allvar, men kommit till slutsatsen att de engelsktalande nationalisterna – som han karikerade i *An Druma Mór* – egentligen varken ville hjälpa de irisktalande, främja iriskspråkighet eller ta del av iriskspråkig kultur. Denna syn delade Seosamh för övrigt med sin storebror: mycket väl kan det här ha varit det enda bröderna kom överens om.

Primärlitteratur

Mac Grianna, Seosamh (1936/1986): *Pádraic Ó Conaire agus Aistí Eile*. Baile Átha Cliath: An Gúm.

Mac Grianna, Seosamh (1969/1991): *An Druma Mór*. Baile Átha Cliath: An Gúm.

Mac Grianna, Seosamh (1940/1992): *Dá mBíodh Ruball ar an Éan*. Baile Átha Cliath: An Gúm.

Mac Grianna, Seosamh (1931): *Eoghan Ruadh Ó Néill*. Baile Átha Cliath: Oifig Dhíolta Foillseacháin Rialtais.

Mac Grianna, Seosamh (1940/1997): *Mo Bhealach Féin*. Baile Átha Cliath: An Gúm.

Mac Grianna, Seosamh (1938): *Na Lochlannaigh*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.

- Mac Grianna, Seosamh (2010): *The Big Drum*. Översatt av A. J. Hughes [engelsk översättning av *An Druma Mór*]. Belfast: Ben Madigan Press.
- Mac Grianna, Seosamh (2020): *This Road of Mine*. Översatt av Mícheál Ó hAodha [engelsk översättning av *Mo Bhealach Féin*]. Dublin: The Lilliput Press.

Översättningar till iriska av Seosamh Mac Grianna

- Conrad, Joseph (1933): *An Máirnéalach* [sic!] *Dubh*. Baile Átha Cliath: Oifig Dhíolta Foillseacháin Rialtais.
- Conrad, Joseph (1936): *Díth Céille Almayer*. Baile Átha Cliath: Oifig Dhíolta Foillseacháin Rialtais.
- O'Donnell, Peadar (1936/2009): *Muintir an Oileáin*. [På originalspråket: *Islanders*.] Baile Átha Cliath: An Gúm.
- O'Donnell, Peadar (1953/1998): *Eadarbhaile (Adrigooile)*. [På originalspråket: *Adrigooile*.] Baile Átha Cliath: An Gúm.
- Scott, Sir Walter (1937): *Ivanhoe*. Baile Átha Cliath: Oifig Dhíolta Foillseacháin Rialtais.

Sekundärlitteratur

- de Brún, Fionntán (2002): *Seosamh Mac Grianna – An Mbéin Rúin*. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar.
- Mac Congáil, Nollaig (red.) (1994): *Rí-Éigeas na nGael – Léachtaí Cuimhneacháin ar Sheosamh Mac Grianna*. Baile Átha Cliath: Coiscéim.
- Ó Ciosáin, Éamon (1993): *An tÉireannach 1934–1937 – Páipéar Sóisialach Gaeltachta*. Leabhair Thaighde: An 74ú hImleabhar. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar.
- Ó Muirí, Pól (1999): *A Flight from Shadow – The Life & Works of Seosamh Mac Grianna*. Belfast: Lagan Press.
- Ó Muirí, Pól (2007): *Seosamh Mac Grianna – Míreanna Saoil*. In-dreabhán: Cló Iar-Chonnachta.
- Titley, Alan (1991/2002): *An tÚrscéal Gaeilge*. Leabhair Thaighde: An 67ú hImleabhar. Baile Átha Cliath: An Clóchomhar.

■ Underifrån och inifrån om samernas historia i Finland

Veli-Pekka Lehtola: *Entiset elävät meissä. Saamelaisten historia ja Suomi*. Gaudeamus, Helsingfors 2022.

Professorn i samisk kultur Veli-Pekka Lehtola är ikonisk inom den humanistiska och samhällsvetenskapliga sameforskningen. Han behärskar både mikronivån med en gedigen detaljkunskap om det lokala, och makronivån genom att anlägga ett transnationellt perspektiv, i alla fall oftare än de allra flesta forskare som gärna studerar samerna inom de olika nationalstaterna. Lehtola är också en aktiv samhällsdebattör och han har skrivit om dagsaktuella ämnen inom samisk politik. Som forskare talar Lehtola ofta för det historiskt-kontextuella, det vill säga att inte låta sig styras för mycket av dagens politiska och akademiska paradig.

Entiset elävät meissä är den senaste boken på Lehtolas digra publikationslista. Den vänder blicken mot samernas egna historier, i ett försök att komma bort från eller bortom dikotomierna och förenklingarna i dagens teoretiska debatter gällande till exempel kolonialism och försoningsprocesser. Detta försök innebär inte att Lehtola skulle undvika debatten. I stället närmar han sig – i typisk Lehtolastil – problematiken genom empirin, och underifrån. Lehtolas grepp är induktivt, och boken skapar en helhetsbild utifrån de talrika samiska historierna – boken skriver alltså historia utifrån samiska, och delvis Lehtolas egna, erfarenheter. Lehtola använder Jorma Kalelas idé om historiens olika nivåer som riktlinje: historia

är inte bara det som skrivs inom akademien, utan också – och i samernas fall framför allt – det som produceras och kanoniseras i andra, mer vardagliga sammanhang.

Boken är uppdelad i tre huvuddelar som behandlar 1) samernas egna historier, historieuppfattningar och -tolkningar 2) diskussionen om kolonialismen och huruvida begreppet är rimligt och relevant i det samiska sammanhanget och 3) diskussionen om försoning, ursäkter, och repatrieringar – en aktuell tematik inte minst med tanke på den sannings- och försoningskommission för samer som statsrådet tillsatte i höstas. I ett lite kortare slutkapitel tar Lehtola upp den samiska konsten och dess stora betydelse för samisk historia.

Som en ingång till den första delen beskriver Lehtola hur det samiska perspektivet, ”våra historier” (meijän historiat) orsakar huvudbry direkt då man på allvar försöker definiera begreppet. Traditionellt har samernas egen historia i Finland (och i övriga Norden) ofta byggts på de samiska majoriteternas, eller dominanta befolkningars villkor. Dessa historiska narrativ har ofta betonat det nordsamiska kulturområdet, förhållandet till renskötseln, och männens historia. Dessa narrativ kan kännas främmande för andra samiska grupper, såsom enaresamer som traditionellt livnärt sig på fiske, eller kvinnor, som haft en stark position i lokalsamhället.

Om kolonialismen skriver Lehtola att dess mest förenklade narrativ om enhetligt grymt förtryck i Lappland är lätt att avfärda som ohistoriskt. Å andra sidan framhäver Lehtola att förnekandet av att kolonialism över huvud taget existerat också är en ”extremtolkning”. Lehtola påpekar att studerandet av samernas egna historieuppfattningar kan här som annorstädes ge en mer komplex och rik bild av historien. Det hjälper oss att komma under ytan på kolonialismbegreppet och förstå hur två eller flera narrativ kan samexistera utan att nödvändigtvis konkurrera med varandra. Som exempel tar Lehtola de mycket omskrivna ”lappkaravanerna” i Europa under 1800- och tidigt 1900-tal. Dessa samiska grupper som visades upp i nöjesparker och djurparker har i forskningen ofta sammanställts med europeisk exotifiering och objektifiering av andra koloniserade grupper. Från sin barndom kommer Lehtola ihåg en samisk man som var son till en av ”karavanlapparna”. Han visade bilder, berättade historier och presenterade sig själv som

”Königsbergs-lappen” med hänvisning till utställningsresorna som av pappan och andra deltagare beskrivits som fina möjligheter att få bekanta sig med Europa – och få betalt på köpet, till skillnad från många andra folkgrupper i utställningarna.

Kapitlet om försoning är till att börja med kritiskt till den i oktober 2021 tillsatta sannings- och försoningskommissionen. Det avslöjar Lehtolas mer politiska sida medan de tidigare kapitlen mer stringent håller sig till en stundom kritisk, men ändå rätt så akademisk kontrastering mellan de olika perspektiven. Kapitlet kritiserar statens politik i de samiska områdena under de senaste åren, vilket underminerat statens legitimitet som en part i en försoningsprocess. Som ett mer positivt exempel tar Lehtola upp processen som nyligen resulterade i en repatriering av Nationalmuseets samiska samlingar till det samiska museet Siida i Enare. Lehtola talar också i försiktigt positiva ordalag om Evangelisk-lutherska kyrkans försoningsarbete med samerna i Finland. Att förväntningarna på sannings- och försoningskommissionens verksamhet är låga i Sápmi kan dock enligt Lehtola leda till att kommissionen faktiskt lyckas överträffa dem. Lehtola ser den samiska konstens roll som viktig för att kommissionen ska lyckas föra fram inte bara tragiska utan även mer positiva och optimistiska historietolkningar.

Emellanåt finns det en viss ologiskhet i hur boken väljer perspektiv. Detta syns kanske framför allt i kapitlet om kyrkans historia i Sápmi, där synvinkeln och även innehållet i mångt och mycket liknar diskussionen i Lehtolas tidigare forskning, med fokus på staten och kyrkan, i stället för samerna. Här hade en mer gedigen genomgång av texten hjälpt att hålla inifrån- och nerifrån-perspektiven levande och ledande.

Boken är som ett tvärsnitt av Lehtolas verksamhet: professor, kulturhistorikern, samhällsdebattören. Detta i sig intressanta tvärsnitt gör att strukturen stundom känns spretig, men i det stora hela är boken lättläst. *Entiset elävoät meissä* utgör en mycket bra och viktig bakgrund för att bättre förstå dagens relation mellan samerna och den finska staten.

Otso Kortekangas

■ En förbättrad eller förlorad framtid med fossilfritt?

Anna Saraste & Petri Raivio: *Pitkät jäähvyäiset*.
Vastapaino, Tammerfors 2021.

Vad har en kolgruvearbetare i Lausitz, en torvproducent i Karstula och en försäljare av brännved och värmekol i Przybówka gemensamt i globaliseringens och klimatförändringens tidevarv? För att besvara frågan gav sig journalisterna Anna Saraste och Petri Raivio ut på en resa på den östtyska, finländska och polska landsbygden. Resultat är boken *Pitkät jäähvyäiset* (Ett långt färväl). Boken är minst sagt högaktuell. Genom intervjuer, analyser, politiska program och statistik, men även obesvarade frågor och skribenternas personliga tankegångar, får läsaren en inblick i dagens klimatpolitik och dess konsekvenser, särskilt för dem som inte passar in i den fossilfria framtid många regeringar och internationella aktörer just nu arbetar för.

Pitkät jäähvyäiset kan närmast ses som en reportagebok. Det journalistiska greppet, där vi får följa med journalisten till de aktuella platserna och träffa de berörda människorna, är både medryckande och fräscht. Greppet ger läsaren en bättre möjlighet att förstå de människor som lever av näringar som anses skada både miljön och klimatet, och som med relativt snabb tidtabell just nu fasas ut på många håll i Europa. Skribenterna besöker dem hemma och på arbetsplatsen, vid kaffebordet och ute på fältet. Därmed får vi en intim inblick i deras verklighet och deras kamp om sitt levebröd.

De erfarna journalisterna Saraste och Raivio leder oss på ett lättförståeligt och beskrivande sätt in i en värld som både för dem och säkert för de flesta läsare är ganska obekant. Båda skribenterna är bosatta i storstäder och boken har tillkommit i och med deras intresse för att se bortom sin egen bubbla. Ett tydligt budskap är hur distansen mellan stad och landsbygd vuxit under de senaste decennierna, och hur förståelsen för det obekanta ständigt minskar. Boken är en bra påminnelse om hur lite vi i dag vet om andra människors vardag. Det här är tydligt då vi i våra urbana verkligheter röstar på politiker eller fattar beslut om miljö och sociala frågor utan att ha en bild av hur det påverkar landsbygden,

den landsbygd som vi ändå fortsättningsvis lever av för exempelvis energi- och matproduktion.

Under resan stöter vi också på klimatkonferenser, demonstrationer, debatter om utsläppsrättigheter, EU-beslut och lokal ekonomi. Exempelen är praktiska och både experter och orsbor liksom politiker och miljöaktivister får säga sitt. Samtidigt får vi ta del av skribenternas egna reaktioner. Saraste och Raivio bjuder på sig själva, exempelvis då Raivio frågar sig hur han landade i en torvtäkt långt ute på landsbygden, fjärran från de bekanta storstadskretsarna där man cyklar till jobbet och äter vegetarisk mat. Även om dessa något ironiska kommentarer kan anses dra ner på seriositeten och objektiviteten tjänar de ett annat syfte. De är ärliga och manar till eftertanke. De två skribenterna är ödmjuka och öppna med hur lite de som journalister visste innan de började bokprojektet, hur lite de kände till om vad som egentligen händer utanför den bekanta storstaden.

Dessutom följs dessa personliga utsvävningar ofta av hårda fakta och analyser. *Pitkät jäähvyäiset* kan kännas spretig då alla dessa element blandas, men samtidigt ger de en bredare insikt, vilket en bok med en mer rätlinjig analytisk eller personlig utformning skulle sakna.

Boken är ingalunda en vetenskaplig analys av var klimatpolitiken och konsekvenserna av den står i dag, men tack vare en stark grund i statistik och politiska beslut samt en diger källförteckning och välunderbyggda hänvisningar, tjänar den även som ett analytiskt redskap. En tydlig historisk förankring i hur de berörda näringarna uppkommit och var de står i dag är också givande.

Skribenterna visar bland annat hur omständigheter som oljekrisen på 70-talet och kärnkraftverksolyckan i Tjernobyl 1986 skapade en boom för torven, och hjälpte Finland att bli mindre beroende av utländskt stenkol. På motsvarande sätt visar boken hur vi sedan plötsligt landat där vi är i dag, med torven som en omdebatterad miljöbov. Tack vare dylika bakgrunder ger Saraste och Raivio verktyg för läsaren att själv bedöma om övergången till förnybar energi enbart är till godo.

Boken ger därmed en både problematiserande och kompletterande bild av det förhärskande narrativet om hur vi ska möta klimatförändring. Det här är något som boken kan inspirera

läsaren till även över lag då vi ser på förhärskande diskurser, vad media förmedlar och hur politiker debatterar. Det finns ofta en annan sida av myntet även om diskursen påvisar att något skulle vara enbart av godo eller ondo, särskilt i globaliseringens tidevarv.

En ytterligare styrka i boken är att vi även får ett annat perspektiv än det inhemska. Även om båda skribenterna har rötter i Finland är Anna Saraste bosatt i Berlin. Därmed får läsaren ta del av inifrånperspektiv från två olika länder, men ändå med en gemensam utgångspunkt i det finländska samhällsklimatet. Läsaren får därmed något av en jämförelse från olika länder med delvis liknande men även väldigt olika klimat- och energipolitik och näringsstruktur. Samtidigt visar denna kartläggning hur föränderlig energipolitiken varit i många länder. Här seglar både Sannfinländarna samt populistiska partier i Tyskland, Polen och Frankrike förbi.

Även coronapandemins konsekvenser påverkar bokens slutsultat. Arbetet med boken inleddes innan pandemin, men under skrivprocessen gav pandemin nya perspektiv på landsbygdens framtid. Plötsligt har landsbygden blivit intressant igen och för första gången på decennier har inflyttningen till städer stannat av och avfolkningen på landsbygden gjort en helomvändning. I slutet av boken ställer sig skribenterna flera frågor, frågor som läsaren kan ta till sig för att fundera vidare där boken slutar. Var kommer landsbygden vara om säg 5–10 år?

Sammanfattningsvis ger boken en inblick i alltifrån hur Östtysklands arbetande hjältar blivit klimatets fiender, till hur vår samtida energipolitik omöjligt kan göra alla nöjda och enbart leda till förbättring. Samtidigt som vi försöker göra upp med industrialiseringens avigsidor lider den enskilda människans sysselsättning och landsbygdens redan dränerade välfärd. Vad är lilla Finlands roll i den globala klimatpåverkan och i frågan hur den ska lösas, ett Finland som just nu har de mest ambitiösa klimatmålen i Europa? Boken visar hur allt är relativt, och hur verkligheten kan se helt annorlunda ut beroende på perspektiv. I slutändan är det nästintill omöjligt att säga vad som är rätt och fel då världen kämpar för att övergå till att bli fossilfri, genom ett långt och troligtvis nödvändigt, men för många ändå mycket smärtsamt, farväl.

Christoffer Holm

■ Vad hade hänt om arresteringen av kungen hade misslyckats? Om kontrafaktisk analys

---

Leif Lewin: *Ödesåret 1809. Hur Sveriges historia kunde ha blivit annorlunda*. Bokförlaget Daidalos, Göteborg 2021.

På 1970- och 1980-talen ledde Leif Lewin det stora forskningsprogrammet *Politics As Rational Action* (PARA) som sökte utveckla alternativa utgångar för en rad samtidsfrågor, i svensk politik oftast omstridda med krav på ett stort mått av strategiska överväganden. På det sättet finns likheter mellan alternativsökandet i politik som rationellt handlande och kontrafaktisk analys.

I *Ödesåret 1809. Hur Sveriges historia kunde ha blivit annorlunda* anger Lewin fyra grundläggande regler för hur en sådan analys bör bedrivas. För det första får inte den alternativa förklaringen "förläggas alltför långt tillbaka i tiden". Det tolkar jag som en tribut till historikernas krav på nöjaktig samtidighet. För det andra måste analytikern beakta vad Lewin kallar "en nykter realism" vad gäller tillgängliga, eller med Lewins språkbruk "alternativa" utgångspunkter och valmöjligheter. För det tredje måste man "hålla fast vid det essentiella". Det visar sig allteftersom skildringen framskrider att det allra mest "essentiella" i Lewins analys är kungens, det vill säga Gustav IV Adolfs, "envisa och halsstarriga" fasthållande vid "legitimismen" som enda rättmätiga grund för utövandet av statens (och därmed kungens) makt. För det fjärde bör en kontrafaktisk analys kännetecknas av försiktighet; man bör inte ändra alla förutsättningar på en gång, utan låta så många som möjligt vara intakta.

Det Lewin söker efter är alltså dels vilka alternativ som fanns tillgängliga, dels huruvida aktörerna hade klart för sig vilka av dessa alternativ som var realistiska och därmed möjliga att genomföra. I forskningsuppdragets kärna ligger att få fram de för aktörerna *möjliga* handlingsalternativen. Sedan återstår för aktörerna att mönstra de strategier som förväntas leda till målet. Om inte alternativen funnes, skulle ju inte politikerna/aktörerna vara något annat än "historiens slavar", och inte kunna avkrävas något ansvar för sina handlingar.

Leif Lewin sätter sig således före att ”ur den splittrade och ojämna diskursen [...] lyfta fram ett koncist och sammanhängande narrativ, historiskt korrekt men ändå präglad av [sitt] eget perspektiv, för att visa hur man kan bedöma och värdera ett händelseförlopp”. Huvudfrågan blir därmed också synonym med bokens underrubrik: ”Hur kunde Sveriges historia ha blivit annorlunda”, med utgångspunkt i det ödesdigra året 1809?

För ödesdigert var det. Sverige förlorade i ett slag den ”östra rikshalvan”, som Lewin genomgående benämner Finland. Landet gick också förlustigt Sveriges enligt dåtidens sätt att räkna dyraste försvarsanläggning Sveaborg, som hade tagit flera decennier att bygga, men som förlorades utan strid, främst på grund av att befälhavaren Cronstedt genomgående överskattade den styrka, som Ryssland hade till förfogande för ett krig som hade startat året innan. Kungen avsattes under dramatiska omständigheter och en ny författning infördes.

I tre empiriska kapitel – rubricerade *Kriget*, *Kungen* och *Konstitutionen* – utvecklar Lewin händelseförloppet. Vad beträffar kriget gisslar han de svenska befälhavarna för deras ”viljesvaghet”. Den tog sig uttryck i oviljan att realistiskt bedöma ryssarnas styrka; man överskattade såväl dess numerär som dess utrustning och vilja att erövra Finland. Befälet var i täten för reträtten, från Sveaborg ända till Umeå. Lewin menar att ”exemplen är legio på officerarnas försummade möjligheter, omotiverade reträtter, oförstånd och valhänthet i fråga om försörjningen, pessimismen, insubordinationen och de dubbla lojaliteterna. Katastrofen 1809 kunde ha undvikits, om det i krigsledningen bara funnits en verklig vilja till försvar.”

Vad gäller kungen, Gustaf IV Adolf, har jag redan nämnt hans legitimistiska hållning. Denna, i förening med hans ”envishet och halsstarrighet”, liksom hans olycksaliga förmåga att trassla in sig i förvirrande order, präglade hans dagar vid makten. Man bör här påminna sig den så kallade förenings- och säkerhetsakten, en gång införd av fadern, Gustav III, som de facto gjorde kungen enväldig. Han var, menar hans olika levnadstecknare, en så splittrad personlighet att han var helt oförmögen att med någon framgång leda riket.

Till sist var adelns tålamod slut. Den 13 mars 1809 gick general Adlercreutz – med hjälp av blott sex officerare – in i kungens

sängkammare och arresterade honom. Vilt skrikande tog kungen till reträtt genom en lönn dörr. På slottets borggård greps han och kunde sättas i säkert förvar. "Livvakten lät sig lugnas med [...] att den vilt skrikande kungen var sjuk och behövde få vård", avslutar Lewin denna dramatiska episod i svensk historia.

Konstitutionen hade inte någon, vare sig inom adeln eller i bildade kretsar, en klar bild av, samtidigt som de förenades i kritiken av den gustavianska maktkoncentrationen till kungens person. Följaktligen gick den tillsatta kommittén in för att åstadkomma en maktindelning. Därför inget envälde; kungen "ägde (allena!) styra riket", men inom av grundlagen angivna gränser. Det blev en kautschukparagraf för den nya kungen, som i och med det så kallade "sängkamarregementet" töjde ut styrandet. Den *lagstiftande* makten delades mellan kungen och riksdagen, medan den *dömande* makten skulle utövas av oavsättliga domare. Lewin avslutar med att peka på den olösta representationsfrågan:

Grundlagsreformen var genomförd. Enväldet hade ersatts av en konstitutionalism, som rymde fröet till parlamentarism och demokrati. Men det skulle dröja ett halvt århundrade innan reformen fullföljdes med en tvåkammarriksdag (s. 121).

Lyckas då Lewin i sin föresats att skriva fram en "alternativ" historieskrivning för olycksåret 1809? Innan jag är beredd att svara ja på den frågan, vill jag utveckla följande resonemang.

För det första, vilka konstitutionella alternativ hade man bland reformvännerna? Lewin pekar på att det samhällsfördrag som de flesta "bildade personer" omfattade, byggde på att kungen/härskaren fyllde sin del, det vill säga skyddade individen till liv och egendom. Svek kungen i den delen, fanns det inget alternativ utom att avsätta eller till och med ta honom av daga. Den nya grundlagen av 1809 införde en möjlighet att utkräva ansvar, och i förlängningen avsätta en regering som inte hade folkets förtroende.

Med Karl XIV Johan hade Sverige, enligt Lewin, fått en kung som skulle ha "tagit befälet i Finland, ingjutit mod i de svenska trupperna och mobiliserat den vilja att vinna, som nu saknades". I så fall skulle Sverige alltså ha kunnat behålla Finland. Här finns en lucka i Lewins resonemang. Han tycks förutsätta att det finska folket "ville" vara kvar under Sverige i stället för att bli ett

storfurstendöme under Ryssland om de haft möjlighet att välja. Men var verkligen fruktan för att hamna i livegenskap under ryska herrar så stark bland allmogen i Finland att detta alternativ inte behövde ses som en begränsande faktor i analysen, och som kunde ha sporrat till handling?

Förutom adeln kommer Finlands folk, hur tappert det än må ha varit under det ”finska kriget”, inte med i analysen av begränsande faktorer i denna kontrafaktiska analys av ödesåret 1809.

Lennart J. Lundqvist

■ Bland konstiga mirakel och helgon. Levd religion i de medeltida kanonisationsprocesserna

---

Sari Katajala-Peltomaa, Jenni Kuuliala & Marika Räsänen:
Verta vuotava kuva ja muita outoja ihmeitä. Eletty usko myöhäiskeskiajalla. Gaudeamus, Helsingfors 2022.

Vad hade medeltida mirakelberättelser för betydelse för dätidens människor? Denna fråga ligger i fokus i *Verta vuotava kuva ja muita outoja ihmeitä*. Bokens tre författare har alla lång erfarenhet av att arbeta med kanonisationsprotokoll och helgonbiografier som källmaterial. Materialets tidsperiod sträcker sig ända från 1200-talet till 1400-talet. I boken möter läsaren en brokig skara människor och öden från Sverige och England såväl som den europeiska kontinenten. Den förenande faktorn är att de alla har gett vittnesmål om mer eller mindre spektakulära mirakel efter att de hade vänt

sig till ett helgon om hjälp. Det rör sig om personer i alla möjliga livssituationer: Cristina från Östergötland som led av svåra magsmärtor, Bartholomeus från Sermoneta som led av sviterna från långvarigt alkoholmissbruk, Aelis l'Averniere i Paris vars vinkällare översvämmades, Johannes från Ludlow som led av stumhet men vars tunga växte ut, mjölnaren Johannes och hans förruttnade åsna som återfick livet, kvinnan Blezvenna som återfann sin stulna egendom, juridikprofessorn Ricardus som botades från sina besvär med vårtor, barn som mirakulöst räddas från drunkning eller svår sjukdom, bland andra.

Även om bokens struktur utgår från enskilda fall är den ändå inte anekdotisk eftersom författarna diskuterar fallen utgående från den medeltida kontexten och placerar in vittnesmålen i ett bredare kulturellt perspektiv. Skribenterna poängterar att mirakelberättelserna måste sättas in i och läsas utgående från en samtida religiös, politisk och samhällelig kontext. Den här typen av berättelser samlades nämligen in som en del av processen att få en person helgonförklarad, kanoniserad. Ett viktigt led i kanonisationsprocessen utgjordes av insamlingen av vittnesmål av personer som upplevt mirakel efter att ha vänt sig till det presumtiva helgonet. Miraklen fungerade här som ett bevis på personens helighet och särskilda ställning som Guds språkrör. De mirakel från när och fjärran som helgonet ansågs ha åstadkommit fungerade som bevis för personens undergörande förmågor efter döden, det vill säga helgonets rykte (*fama*). Berättelserna samlades in vid förhör som bestod av en på förhand given uppsättning frågor vars syfte var att bevisa äktheten i det som sades. De metoder som utarbetades i samband med kanonisationsprocesserna lade också grunden till dagens rättsväsende.

Bokens författare har samlat sådana berättelser som de har stött på i källorna, men som de inte på egen hand analyserat vidare. Med sin samlade kunskap går de in på djupet och studerar de enskilda fallen. Det metodologiska verktyg som de använder sig av är *levd religion*, vilket i sig inte är ett nytt koncept men som visat sig vara ett mycket användbart begrepp för studiet av de medeltida källorna. *Levd religion* som metod möjliggör nämligen studiet av människors erfarenheter och agerande utgående från tanken att religionsutövning inte består av färdigt paketerade trossatser eller

en given världsbild – den är något som ständigt utvecklas och formas genom människors och trossamfundets behov och agerande.

Verta vuotava kuva lyfter fram de medeltida mirakelberättelserna tillsammans med riktiga illustrationer i färg för en inhemsk publik. För nutida läsare utan förkunskap om den medeltida kontexten kan miraklernas betydelse och tron på mirakler som vi möter hos människor under medeltiden te sig väldigt främmande och vara svåra att förstå. Därför är det viktigt att böcker som denna också ges ut på de inhemska språken och når en bredare läsarskara, inte minst för att det finns ett utbrett intresse för medeltiden inom populärkulturen. Vikten av att skriva vetenskaplig facklitteratur för en större målgrupp än det egna skräet speglas också i bokens mottagande, då exempelvis Yle rubriksatte sin intervju med författarna (3.4.2022) på följande vis: ”Keskiajan oudossa pyhimyskultissa heräteltiin ruumiita ja palvottiin luurankoja, mutta samalla luotiin pohja nykyiselle oikeusjärjestelmällemme” (”I medeltidens konstiga helgonkult väckte man lik och tillbad skelett, men samtidigt lade man grunden till vårt nutida rättssystem”). Rubriksättningen får konstateras representera de seglivade fördomarna om det medeltida samhället och människorna som bokens författare vill slå håll på. Rubriken är dock problematisk ur ett etiskt perspektiv, eftersom den också kan uppfattas som nedvärderande mot dagens katolska och ortodoxa kristna bosatta i Finland, för vilka relikor och helgon är en viktig del av deras trosutövning.

En bakomliggande förklaring till fördomarna om medeltidens människor och religion är att det finländska samhället är väldigt sekulariserat och individcentrerat samtidigt som den lutherska traditionen rörande förhållningssätten till tro och religion är stark. För många finländare är trosutövning något privat och personligt. I en sådan kontext ter sig förekomsten av relikor, mirakler och helgon samt ett mer kollektivt sätt att utöva tro som någonting främmande. Författarna påminner dock om att detta också är en del av vår historia eftersom Finland och de övriga nordiska länderna var katolska fram till 1500-talet och även om kyrkan reformerades levde katolska seder kvar långt in på 1600-talet. Trots att de nutida nordeuropeiska samhällena är väldigt sekulariserade, är fortfarande en stor del av världens befolkning troende och hör till någon form av trossamfund.

Verta vuotava kuva lyfter fram helgonkultens samhälleliga kulturella betydelse under medeltiden och mirakelberättelsernas mångfacetterade karaktär. Med tanke på det stora allmänna intresse som finns för medeltiden är det också viktigt att forskning finns tillgänglig på de inhemska språken. Däremot kunde författarna ha övervägt att ta med fler exempel även från Finland, det vill säga Åbo stift, för att ytterligare konkretisera och belysa att Finland – trots sitt perifera läge i förhållande till kontinenten – ändå under medeltiden var en integrerad del av den europeiska kultursfären.

Anna-Stina Hägglund

Medverkande

- Gunilla Eklund, PeD, docent och forskningsledare i pedagogik vid Fakulteten för pedagogik och välfärdsstudier vid Åbo Akademi (gunilla eklund@abo.fi)
- Christoffer Holm, FM, doktorand i historia vid Åbo Akademi (chrholm@abo.fi)
- Anna-Stina Hägglund, FM, doktorand i nordisk historia vid Åbo Akademi, projektforskare i Historia vid Tammerfors universitet (anna-stina.hagglund@tuni.fi)
- Panu Petteri Höglund, FM, doktorand i tyska språket och litteraturen vid Åbo Akademi (phoglund@abo.fi)
- Otso Kortekangas, FD, forskare i historia vid Åbo Akademi (otso.kortekangas@abo.fi)
- Annette Kronholm, FD, projektledare för Skrivande skola (2020–23) (annette.kronholm@sydkusten.fi)
- Stefan Kula, doktorand vid Fakulteten för pedagogik och välfärdsstudier vid Åbo Akademi (stefan.kula@abo.fi)
- Olli Lagerspetz, docent, äldre universitetslektor i filosofi vid Åbo Akademi, forskare (2022) vid universitetet i Pardubice (EU-Horizon 2020 projekt nr. 101026669) (olagersp@abo.fi)
- Lennart J. Lundqvist, professor emeritus i statsvetenskap med särskild inriktning mot organisation och genomförandeprocesser inom miljöområdet, Göteborgs universitet (lennart.j.lundqvist@pol.gu.se)
- Anna Nygren, doktorand i litteraturvetenskap vid Åbo Akademi och adjunkt i litterär gestaltning vid Göteborgs universitet (anna.nygren@abo.fi)
- Kirsti Suolinna, PD, docent em., Åbo Akademi (kirsti.suolinna@abo.fi)